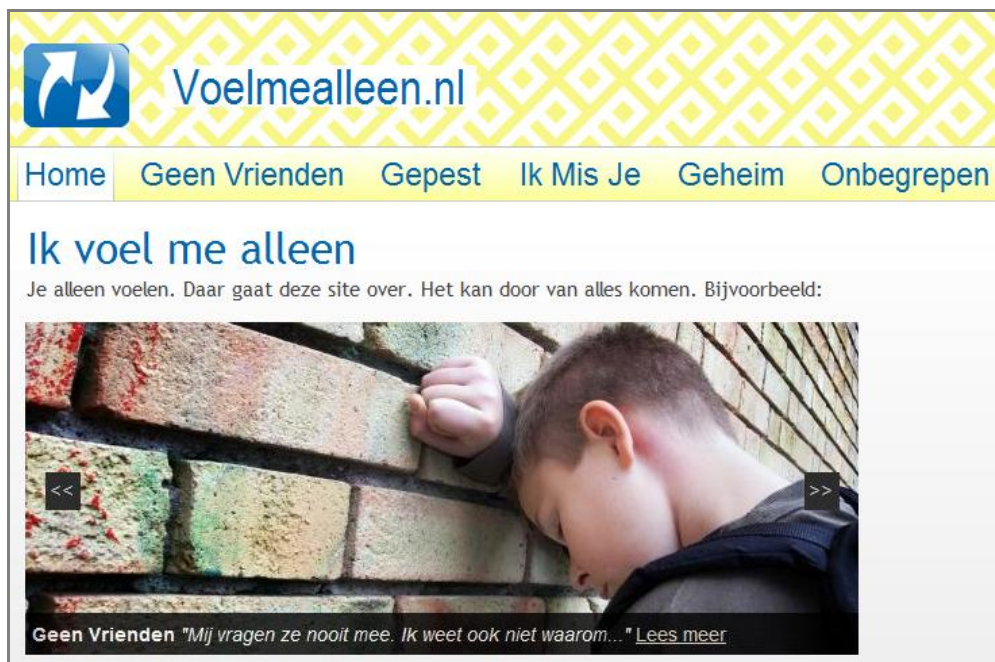

LANDING PAGES VOOR TIENERS

ONDERZOEK NAAR RICHTLIJNEN VOOR DE CONTENT VAN WEBSITES OVER THEMA'S DIE TIENERS BEZIG HOUDEN

Tim van Schie (nr. 061149, G5H)
Afstudeerscriptie HBO Theologie
Datum: 27-11-2010
Afstudeerdocent: Drs. Jan van der Plas
Contactpersoon Youth For Christ: Marjon Bosman

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding.....	4
Aanleiding.....	4
Doelstelling.....	4
Vraagstelling.....	4
Deelvragen.....	4
Realisatie t.o.v. oorspronkelijke plan.....	5
Hoofdstukindeling.....	5
2. Visie	7
Doel van de Landing Pages.....	7
Het thema 'Ik voel me alleen'	7
Relatie met Agape.....	8
3. Ontwikkeling.....	9
Lichamelijke ontwikkeling.....	9
Seksuele ontwikkeling.....	10
Cognitieve ontwikkeling.....	11
Psychosociale ontwikkeling	12
Ouders en opvoeding.....	12
Vriendschappen.....	13
Contact met tieners	14
Conclusie hoofdstuk 3.....	15
4. Literatuurstudie naar religieuze beleving.....	18
Onderzoeksvraag.....	18
Deelvragen.....	18
Deelvraag 1: Hoe verloopt de religieuze ontwikkeling van tieners van 12-17 jaar?.....	18
James W. Fowler	18
Aanvullingen op Fowler	21
Identiteitontwikkeling.....	23
Conclusie deelvraag 1.....	25
Deelvraag 2: Welke conclusies volgen uit recente onderzoeken over de religieuze beleving van tieners van 12-17 jaar?.....	26

<i>'Making Sense of Generation Y'</i>	26
<i>'De deugd van tegenwoordig'</i>	27
<i>'Godsdienst? Lekker belangrijk'</i>	27
Kritiek op hedendaags jeugdonderzoek.....	28
Conclusie deelvraag 2.....	29
Deelvraag 3: Hoe kan in de communicatie van het evangelie worden aangesloten bij de religieuze beleving van tieners van 12-17 jaar?.....	30
Vijf auteurs aan het woord	30
Gebruik van internet.....	35
Conclusie deelvraag 3.....	36
5. Conclusie en inhoudelijke verantwoording	40
Richtlijnen voor Inhoudelijke thema's	40
Algemene communicatieve richtlijnen	41
Richtlijnen omtrent het Geloof.....	44
Dankwoord.....	47
Literatuur.....	48
Bijlage 1: Landing Page voelmealleen.nl	
Bijlage 2: Interviewverslag Corjan Matsinger	
Bijlage 3: Interviewverslag Mirjam de Bruin	
Bijlage 4: Interviewverslag Patricia de Jong	
Bijlage 5: Plan van Aanpak	

1. INLEIDING

In deze afstudeerscriptie wordt beschreven hoe gekomen is tot een set van richtlijnen voor kleine websites, zogenaamde ‘*Landing Pages*’ voor tieners van 12-17 jaar. Uiteindelijk is één Landing Page uitgewerkt over het thema ‘*Ik voel me alleen*’ (zie Bijlage 1).

AANLEIDING

Youth for Christ (YFC) wil Landing Pages ontwikkelen voor tieners van 12-17 jaar over thema’s die hen bezighouden. Een Landing Page is een eenvoudige website over een heel specifiek thema waar mensen via bijvoorbeeld een zoekmachine naar zoeken. In tegenstelling tot wat de term doet vermoeden, kan het hier een website met meerdere pagina’s betreffen; het is echter wel een kleine website, enkel over het betreffende thema en niet heel uitgebreid. Thema’s die bijvoorbeeld bij tieners leven zijn identiteit, suïcide, magie, eenzaamheid, erbij willen horen, seksualiteit etc. YFC wil met de Landing Pages aansluiten bij deze thema’s. In hoofdstuk 2 wordt het doel van de Landing Pages beschreven.

DOELSTELLING

Het ontwikkelen van een Landing Page voor tieners van 12-17 jaar over het thema ‘*Ik voel me alleen*’. De Landing Page dient aan te sluiten bij de ontwikkeling en religieuze beleving van tieners en hen te stimuleren om meer te gaan ontdekken over het evangelie van Jezus Christus.

Om dit doel te bereiken wordt op basis van deze scriptie een set richtlijnen opgesteld voor de ontwikkeling van Landing Pages. Deze richtlijnen zijn niet alleen bruikbaar voor *voelmealleen.nl*, maar kunnen in de toekomst ook leidinggevend zijn bij het maken van andere Landing Pages.

VRAAGSTELLING

Waarmee dient rekening te worden gehouden bij het ontwerpen van een Landing Page, zodat deze goed aansluit bij de ontwikkeling en religieuze beleving van tieners van 12-17 jaar en hen stimuleert meer te gaan ontdekken over het evangelie?

Toelichting kernwoorden:

- *Ontwikkeling*: de lichamelijke, seksuele, cognitieve en psychosociale ontwikkeling;
- *Religieuze beleving*: Overtuigingen, gedachten, handelingen en gevoelens met betrekking tot de zin van het leven, waarbij meestal een hogere macht of opperwezen centraal staat. Religie ‘*spreekt zich uit over de relatie tussen het zichtbare leven van de mens en dat wat hem overstijgt*’¹.

DEELVRAGEN

1. *Welke visie heeft YFC op het doel van Landing Pages en wat wil de organisatie aan tieners meegeven over het thema ‘Ik voel me alleen’?*

Deze deelvraag wordt beantwoord in *Hoofdstuk 2: Visie*.

2. *Hoe verloopt de lichamelijke, seksuele, cognitieve en psychosociale ontwikkeling van tieners van 12-17 jaar?*

¹ Roebben, B., *Godsdienstpedagogiek van de hoop. Grondlijnen voor religieuze vorming* (Leuven: Acco, 2007), p. 189.

Deze deelvraag wordt beantwoord in *Hoofdstuk 3: Ontwikkeling*.

3. *Hoe is de religieuze beleving van tieners van 12-17 jaar en hoe kan daar bij worden aangesloten in de communicatie van het evangelie?*

Voor deze deelvraag is een literatuurstudie uitgevoerd, welke is onderverdeeld in drie kleinere deelvragen:

1. *Hoe verloopt de religieuze ontwikkeling van tieners van 12-17 jaar?*
2. *Welke conclusies volgen uit recente onderzoeken over de religieuze beleving van tieners van 12-17 jaar?*
3. *Hoe kan in de communicatie van het evangelie worden aangesloten bij de religieuze beleving van tieners van 12-17 jaar?*

Zie *Hoofdstuk 4: Literatuurstudie naar religieuze beleving*.

REALISATIE T.O.V. OORSPRONKELIJKE PLAN

Oorspronkelijk was het idee om – wanneer tijd over was - ook nog een eerste opzet te maken voor twee andere Landing Pages (met als thema's *God ervaren* en *Waarom leef ik?*). Hier bleek echter geen tijd meer voor te zijn. Dit heeft er mee te maken dat de Landing Page over het thema '*Ik voel me alleen*' groter is geworden dan van tevoren was gedacht. Dat deze Landing Page is onderverdeeld in vijf subthema's heeft als voordeel dat de content voor elk subthema (bijvoorbeeld '*ik word gepest*') gedupliceerd kan worden en eenvoudig kan worden gebruikt voor een nieuwe Landing Page van 4 pagina's. Zo ontstaan zonder veel moeite 5 extra Landing Pages.

HOOFDSTUKINDELING

Het verslag is opgebouwd uit de volgende hoofdstukken:

Hoofdstuk 2: Visie

In dit inleidende hoofdstuk wordt de visie op het doel van de Landing Pages toegelicht. Hier wordt ook toegelicht wat Landing Pages precies zijn. Daarnaast wordt specifiek ingegaan op de visie van Youth for Christ op een Landing Page met het thema '*ik voel me alleen*' en wordt de relatie tussen Youth for Christ en Agape toegelicht.

Hoofdstuk 3: Ontwikkeling

In dit hoofdstuk wordt in het kort beschreven hoe de lichamelijke, seksuele, cognitieve en psychosociale ontwikkeling verloopt bij tieners van 12-17 jaar. Daarmee wordt een omschrijving gegeven van de ontwikkeling van de doelgroep van de Landing Pages. Een goed zicht hierop biedt de basis voor behulpzame richtlijnen bij het ontwerpen en ontwikkelen van Landing Pages. Het is dan immers bekend hoe ontwikkelingsgerelateerde thema's onder tieners leven en daardoor kunnen deze op een aansluitende wijze worden besproken. Bovendien is kennis van hun cognitieve niveau belangrijk voor de vorm waarin de content aan tieners wordt aangeboden. Dit hoofdstuk betreft niet de daadwerkelijke literatuurstudie (zie daarvoor *Hoofdstuk 4: Literatuurstudie naar religieuze beleving*), hoewel er wel voldoende bronnen worden aangehaald om een redelijk beeld te krijgen van de ontwikkeling van tieners.

Hoofdstuk 4: Literatuurstudie naar religieuze beleving

Om in de communicatie van het evangelie op de Landing Pages aan te sluiten bij tieners, is het belangrijk hun religieuze beleving te onderzoeken. Wanneer zij worden gestimuleerd om op hun

niveau² over het geloof na te denken, zullen zij eerder de stap zetten om aan de ‘*WaaromJezus? voor jou*’ cursus deel te gaan nemen en zo meer over het geloof te leren (zie voor meer toelichting *Hoofdstuk 2: Visie*). De conclusies uit deze literatuurstudie zorgen ervoor dat de ‘taal’ van tieners beter gesproken kan worden. Het antwoord op de onderzoeksvraag “*Hoe is de religieuze beleving van tieners van 12-17 jaar en hoe kan daar bij worden aangesloten in de communicatie van het evangelie?*” dient daarom te leiden tot goede richtlijnen met betrekking tot de te ontwikkelen Landing Pages.

Hoofdstuk 5: Conclusie en inhoudelijke verantwoording

In dit hoofdstuk worden de bevinden uit hoofdstuk 3 en 4 omgezet in een set van richtlijnen voor het schrijven van Landing Pages. Bij iedere richtlijn wordt verantwoord in welke mate en op welke wijze er vorm aan wordt gegeven op de Landing Page *voelmealleen.nl*.

Bijlage 1: Landing Page

In deze bijlage zijn schermafbeeldingen toegevoegd van het ontwerp (inclusief geschreven inhoud) van de Landing Page *voelmealleen.nl*. Op het moment van schrijven worden nog de laatste verbeteringen aan deze versie doorgevoerd. In december wordt aan de opdrachtgever de definitieve versie opgeleverd. Van deze versie kan een website worden gemaakt die online geplaatst worden onder de domeinnaam *voelmealleen.nl*.

Bijlage 2, 3 en 4: Interviews

In deze bijlagen wordt verslag gedaan van interviews die gehouden zijn met docent aan de *Jongerenwerkersopleiding*³ Corjan Matsinger (Bijlage 2), jongerenwerker Mirjam de Bruin (Bijlage 3) en jongerenwerker Patricia de Jong (Bijlage 4). Het doel van de interview was een beter beeld te krijgen van: 1. Goede Landing Page thema's en de vragen die leven onder tieners; 2. De vorm die de Landing Pages moeten krijgen; 3. Mogelijke bronnen die gebruikt kunnen worden voor de literatuurstudie en voor het schrijven van de Landing Pages zelf. Er is een aantal mogelijke Landing Page thema's aan de geïnterviewden voorgelegd en op basis daarvan is besproken of dit wel of geen goede thema's zouden kunnen zijn. Ook is de vraag gesteld of zij zelf nog thema's wisten en is gesproken over de mogelijke vorm van de Landing Pages.

Bijlage 5: Plan van Aanpak

Het Plan van Aanpak van 25-08-2010 is als bijlage toegevoegd. Het is bewust niet bijgewerkt, zodat duidelijk is hoe het oorspronkelijke aanpakplan eruit zag.

² Hiermee wordt niet ‘*lager niveau*’ bedoeld, maar eerder ‘*ander niveau*’. Wat creativiteit bijvoorbeeld betreft zou gesteld kunnen worden dat tieners op een hoger niveau zitten dan volwassenen.

³ De Jongerenwerkersopleiding van Bijbelschool de Wittenberg.

2. VISIE

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de volgende vraag:

1. Welke visie heeft YFC op het doel van Landing Pages en wat wil de organisatie aan tieners meegeven over het thema 'Ik voel me alleen'?

DOEL VAN DE LANDING PAGES

De contactpersoon vanuit de opdrachtgever (Marjon Bosman) heeft namens de organisatie Youth for Christ (YFC) toegelicht wat de visie is op het doel van de Landing Pages. YFC wil Landing Pages ontwikkelen voor tieners van 12-17 jaar over thema's die hen bezighouden. Het doel van een Landing Page is voornamelijk om tieners "*op te vangen*" (daarom "*Landing*"), wanneer zij op een bepaald trefwoord in een zoekmachine als Google zoeken. YFC ziet een Landing Pages als een plek waar de tiener (h)erkenning vindt omtrent het probleem dat hij of zij heeft, een aantal handige tips kan vinden (niet geloof gerelateerd) en vervolgens wordt geprikkeld om na te denken over antwoorden en hulp die het christelijk geloof kan bieden. Hierbij wordt de tiener gestimuleerd om op andere plaatsen meer hulp te vinden, zowel voor geloofsvragen als voor hulp omtrent het probleem, die niet geloof gerelateerd is.

De Landing Pages hebben dus een tweeledig doel:

1. Tieners helpen met het concrete probleem waar zij mee zitten door (h)erkenning te geven, concrete tips te bieden en op plaatsen te wijzen waar zij verdere hulp kunnen vinden (bijvoorbeeld door naar Stichting Chris te bellen of naar de huisarts te gaan);
2. Tieners (christelijk of niet christelijk) prikkelen om na te denken over het christelijk geloof in relatie tot hun probleem en hen de mogelijkheid geven om meer over het geloof te leren bij de gratis online cursus '*Waarom Jezus? voor jou*' van YFC of de website www.ikzoekgod.nl (van *Agape*).

De Landing Pages bieden zelf geen contactmogelijkheden, maar vooral doorverwijzing naar plaatsen waar wel verder contact kan worden gelegd en hulp kan worden gevonden. De websites dienen laagdrempelig van aard te zijn en niet heel diep in te gaan op het evangelie. Vooral het thema staat voorop, maar er wordt wel getracht tieners op een positieve wijze aan het denken te zetten over het christelijke geloof. Een Landing Page wordt gezien als een opstapeiland: een eerste stap voor de tiener om in contact te komen met het geloof. In de hoop dat zij vervolgens nog een stap doen, naar een ander eiland – bijvoorbeeld de '*Waarom Jezus? voor jou*' cursus. Of een *Alpha* cursus. Zodoende kunnen tieners met andere zoekers en gelovigen in contact komen en leren zij hopelijk in gemeenschap met anderen te geloven in de Ware God.

HET THEMA 'IK VOEL ME ALLEEN'

In overleg met de contactpersoon vanuit de opdrachtgever is ook in kaart gebracht hoe de Landing Page over het thema '*Ik voel me alleen*' eruit moet komen te zien. Dit is de Landing Page die qua inhoud (tekst, afbeeldingen, website-indeling) volledig wordt uitgewerkt voor dit afstudeerproject. In overleg is besloten dat vooral (h)erkenning te geven en concrete tips gegeven moeten worden over verschillende subthema's die vallen onder '*Ik voel me alleen*'. Er kunnen immers meerdere redenen zijn waarom tieners zich alleen voelen. Gekozen is voor de subthema's: *Geen vrienden, Ik word gepest, Ik mis iemand, Ik heb een geheim en Niemand begrijpt me*. Dit zijn stuk voor stuk oorzaken waardoor tieners zich alleen kunnen voelen. Naast (h)erkenning en concrete tips (inclusief een aantal suggesties over waar meer hulp gevonden kan worden), wordt getracht vanuit deze thema's een ombuiging te maken naar het christelijk geloof en zo tieners te prikkelen meer te

leren over de antwoorden en de hulp die het geloof in Jezus Christus kan bieden. Uiteraard wel op zo'n wijze dat zij zich vrij voelen om hier al dan niet iets mee te doen.

Een tiener kan wellicht alleen iets met de tips en hoeft verder niets van het geloof te weten. Ook dan is een van de doelen bereikt en wordt de tiener in ieder geval iets verder geholpen met zijn of haar probleem. Een groot voordeel van het onderverdelen van de Landing Page in meerdere subthema's, is dat de content voor elk subthema (bijvoorbeeld *'ik word gepest'*) gedupliceerd kan worden en eenvoudig kan worden omgezet in een nieuwe Landing Page van 4 pagina's. Dat vergroot de kans dat tieners met hun probleem geholpen worden. Zeker wanneer door middel van links ook van en naar de volledige *'ik voel me alleen'* Landing Page wordt verwezen. Het naar elkaar linken van websites vergroot namelijk de kans dat een Landing Page bij de eerste 10 zoekresultaten komt op Google.

RELATIE MET AGAPE

YFC werkt momenteel samen met Agape rondom de internetcursus *'WaaromJezus? voor jou'*. De relatie is als volgt: voorheen werd de cursus *'WaaromJezus?'* aangeboden door de Evangelische Omroep. Omdat de Nieuwe Mediawet vanaf begin 2009 alleen nog maar toestaat dat radio en televisie omroepen websites aanbieden die direct gekoppeld zijn aan datgene wat wordt uitgezonden, is de cursus sindsdien ondergebracht bij Agape. De cursus heeft verschillende varianten gekregen: de standaard cursus voor volwassenen, specifiek voor katholieken, voor studenten en voor tieners. Deze worden respectievelijk onderhouden en gecoördineerd door de Evangelische Omroep, Stichting Katholiek Alpha Centrum, IFES en TFC. Zij zijn contractueel gezien afnemers van het *WaaromJezus?* concept, waarvan Agape de eigenaar is.

Agape heeft momenteel al verschillende Landing Pages uitgewerkt⁴, maar alleen nog maar www.ik-wil-dood.nl geïmplementeerd. De doelgroep van deze Landing Pages is volwassenen. YFC wil nu ook Landing Pages ontwikkelen, maar dan specifiek voor tieners. Tussen Agape en YFC is voor de Landing Pages echter niet eenzelfde eigenaar-afnemer relatie als bij de *'WaaromJezus? voor jou'* cursus. Agape is betrokken door mee te denken en daar waar mogelijk te helpen, maar YFC is wat betreft de Landing Pages niet afhankelijk van Agape. Wat de techniek betreft wil Agape op korte termijn een Content Management Systeem aanschaffen om Landing Pages mee aan te bieden, zodat deze gemakkelijk kunnen worden bijgewerkt en gebruik kunnen maken van ongeveer dezelfde template. YFC zou hier ook gebruik van kunnen maken en met Agape kan een grafische template ontworpen worden. In de toekomst kan een dergelijke template gebruikt worden voor meerdere tiener Landing Pages, waaronder de Landing Pages over het thema *'Ik voel me alleen'*. Agape werkt momenteel mee aan een internationaal project om veel christelijke internet concepten samen te brengen onder jesus.net.

⁴ Bijvoorbeeld: *'De vijf wereldreligies'*, *'mijnbeschermengel.nl'*, *'Horoscopen'*, *'Als ik dood ga'*, *'zesde zintuig'*, *'De kerk'*, *'occultisme'*, *'ikbenlelijk.nl'*, *'ik-wil-dood.nl'*.

3. ONTWIKKELING

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de vraag:

Hoe verloopt de lichamelijke, seksuele, cognitieve en psychosociale ontwikkeling van tieners van 12-17 jaar?

Met de beantwoording van deze vraag wordt een omschrijving gegeven van de ontwikkeling van de doelgroep van de Landing Pages. Een goed zicht hierop biedt de basis voor behulpzame richtlijnen bij het ontwerpen en ontwikkelen van Landing Pages. Het is dan immers bekend hoe ontwikkelinggerelateerde thema's onder tieners leven en daardoor kunnen deze op een aansluitende wijze worden besproken. Bovendien is kennis van hun cognitieve niveau belangrijk voor de vorm waarin de content aan tieners wordt aangeboden. Dit hoofdstuk betreft niet de daadwerkelijke literatuurstudie (zie daarvoor Hoofdstuk 4), hoewel er wel voldoende bronnen worden aangehaald om een redelijk beeld te krijgen van de ontwikkeling van tieners.

De periode waarin kinderen zich tot volwassenen ontwikkelen wordt de *adolescentie* genoemd. Tieners staan aan het begin van deze overgangperiode, waarin zich in een snel tempo veel ontwikkelingen voordoen op verschillende terreinen. Tijdens deze periode zijn tieners kwetsbaar en zijn er spanningen. De veranderingen doen zich voor op verschillende terreinen. Hieronder wordt onderscheid gemaakt tussen de *lichamelijk, seksuele, cognitieve* en *psychosociale* ontwikkeling. Dit wordt gedaan op basis van de boeken *Psychologie van de Adolescentie*⁵ en *Revisie*⁶ en drie interviews die zijn afgenomen bij medewerkers van Youth for Christ⁷.

LICHAMELIJKE ONTWIKKELING

Ontwikkelingspsychologen Jan de Wit, Guus van der Veer en Wim Slot schrijven in het boek *Psychologie van de Adolescentie* dat door de grote lichamelijke veranderingen van een tiener ook de reactie van zijn of haar omgeving verandert. Hierdoor krijgt de tiener ook een ander zelfbeeld, waardoor hij of zij zich ook anders zal gaan gedragen. Dit kan ten positieve en ten negatieve de reacties van de omgeving beïnvloeden. De reacties van jongens en meisjes op het vroegrijp of laatrijp worden verschillend. Over het algemeen lopen meisjes meer risico op probleemgedrag bij vroegrijp zijn dan jongens. Dit is voor een deel te verklaren door het feit dat vroegrijpe jongens eerder aansluiting zoeken bij oudere jongens⁸.

Ook Sabine van der Heijden wijst erop dat het groeiproces voor een groot deel het leven van een tiener bepaalt. Tussen tieners onderling zijn er grote verschillen wat de lichamelijke groei betreft. Ook groeit een tiener vaak ongelijkmatig, wat voor extra onzekerheid kan zorgen. Omdat het lichaam constant in verandering is, houdt dit hen veel bezig en staan zij vaak voor de spiegel. Wat anderen van hen vinden is immers erg belangrijk voor tieners. Zij doen daarom veel aan de lijn en aan sport. Puistjes die tijdens deze periode verschijnen zorgen voor onzekerheid en ook wordt veel aandacht besteed aan het dragen van de juist merkkleding. Ook al zien tieners er in de ogen van anderen vaak goed uit, toch zijn zij vaak onzeker over hun uiterlijk. Zij hebben veel energie, wat lekker afgereageerd kan worden in sport en spel. Toch zijn er ook passievere tieners die meer tijd besteden achter de televisie en de computer. Tieners zoeken identificatiefiguren op die het hebben gemaakt. Zij zijn mooi, sportief, succesvol, hebben geen puistjes en zijn rijk. Een belangrijk gevolg

⁵ Wit, J. de, Veer, G. van der en Slot, N.W., *Psychologie van de Adolescentie* (Baarn: HBuitgevers, 2004) 378 pp.

⁶ Heijden, S. van der, *Revisie. Het geheim van succesvol missionair jeugdwerk vanuit de kerk* (Kampen: Kok, 2003) 267 pp.

⁷ De interviews hadden als doel inzicht te krijgen in goede thema's voor Landing Pages en de vragen die omtrent die thema's leven onder tieners. Ook de vorm van Landing Pages en mogelijke literatuurbronnen werden in de interviews besproken. Verslagen van de drie interviews zijn als Bijlagen 2-4 toegevoegd.

⁸ Wit, *Psychologie van de Adolescentie*, p. 52-66.

van bovenstaande voor het werken met tieners, is dat het belangrijk is om hen te bevestigen en zeker geen negatieve aandacht aan hun uiterlijk te geven⁹.

In een interview met docent aan de *Jongerenwerkersopleiding*¹⁰ Corjan Matsinger, gaf hij aan dat tieners emotie willen voelen. Zij hebben veel levensenergie en willen die kwijt. Bijvoorbeeld in sport, maar ook in seks. Ook is het mogelijk dat tieners zichzelf gaan snijden om hun emoties te uiten en te kunnen voelen¹¹.

SEKSUELE ONTWIKKELING

Sabine van der Heijden stelt dat ouders tijdens de eerste fase van de seksuele ontwikkeling van tieners (12-13 jaar) vaak voorlichting geven. Dit beperkt zich echter vaak tot de lichamelijke kant van seksualiteit. De emotionele, psychische en geestelijke kanten van seks worden nog wel eens onderbelicht. Tieners hebben echter al veel kennis opgedaan bij vrienden of in tijdschriften. Zij beginnen rond de leeftijd van 12, 13 jaar ook vaak met zoenen en knuffelen. Rond de leeftijd van 14-15 jaar worden de contacten met tieners van het andere geslacht persoonlijker. Zij krijgen verkering en dit gaat gepaard met tongzoenen, strelen onder de kleren en naakt vrijen. Tijdens deze eerste twee fases is er nog veel onzekerheid bij tieners: hoe pak je dit allemaal aan? In de leeftijd van 16-18 jaar ontstaan meer serieuze verkeringen en wordt ook echt met elkaar naar bed gegaan. Hierbij gaan tieners nog wel eens verder dan zij eigenlijk zouden willen. Ongeveer 80 tot 90 procent van de tieners in deze fase masturbeert¹².

Verder noemt van der Heijden dat over het algemeen gesteld kan worden dat meisjes de meeste dingen op jongere leeftijd doen dan jongens. Ook zijn tieners uit lagere sociale milieus (zij zijn vaak ook lager opgeleid) er vroeger bij dan hun hoger opgeleide leeftijdsgenoten. Voor tieners met christelijke ouders geldt over het algemeen dat zij iets later zijn in hun seksuele ontwikkeling dan niet-gelovig opgevoede leeftijdsgenoten. Het is echter ook niet realistisch te denken dat deze tieners allemaal wachten met seks tot zij getrouwd zijn. Een belangrijk gevolg van bovenstaande voor het contact met tieners is dat het goed is om regelmatig aandacht aan het onderwerp seksualiteit te besteden, op het niveau waar zij op dat moment zitten. Verder is het van belang om dit op een open wijze te doen, zodat de tieners zich veilig voelen om hun vragen te bespreken en hun gevoelens te laten zien¹³.

In *Psychologie van de Adolescentie* staat dat meisjes bij seksuele ervaringen de intimiteit en een liefdesrelatie belangrijker vinden dan jongens. Net zoals bij vriendschappen. De redenen voor tieners om te willen vrijen zijn zowel emotioneel als relationeel en het grootste deel van de tieners vindt dan ook dat seks moet plaatsvinden met iemand op wie men verliefd is. Slechts een kleine minderheid van de tieners vindt dat seks enkel binnen een huwelijk plaats zou moeten vinden. Tieners doen kennis over seksualiteit vooral op school op. Wanneer tieners een goede band hebben met hun ouders, krijgen zij ook thuis informatie, meisjes over het algemeen vaker dan jongens. Met name bij allochtone groepen spelen vrienden ook een grote rol in kennisoverdracht. Over het algemeen is kennis over soa's en zwangerschap(preventie) bij tieners niet optimaal. Gedurende de adolescentie veranderen de voorwaarden die tieners aan een relatie stellen: de mening van ouders is aan het begin belangrijker dan de eigen mening, terwijl later het karakter van de andere persoon het belangrijkste criterium wordt¹⁴.

Problemen die omtrent seksualiteit bij tieners kunnen optreden komen over het algemeen voort uit het te laag inschatten van de risico's op soa's en ongeplande zwangerschappen. Ook kunnen problemen optreden na seksueel misbruik, waarbij lichamelijke of psychische dwang is gebruikt. Dit

⁹ Heijden, *Revisie*, p. 103-105.

¹⁰ De Jongerenwerkersopleiding van Bijbelschool de Wittenberg.

¹¹ Zie *Bijlage 2-Interview Corjan Matsinger*.

¹² Heijden, *Revisie*, p. 105.

¹³ Heijden, *Revisie*, p. 106, 107.

¹⁴ Wit, *Psychologie van de Adolescentie*, p. 142-170.

heeft vaak ernstige consequenties in de toekomst, waaronder angst, depressies en problemen met het aangaan van relaties. Ook kunnen problemen optreden op het vlak van verwachtingen die de omgeving of de ouders hebben met betrekking tot de genderrol. Wanneer hiervan sterk wordt afgeweken, kan de tiener op afkeuring en zelfs uitsluiting stuiten.¹⁵ Van der Heijden noemt wat dit laatste punt betreft dat ruim tien procent van de tieners zich aangetrokken voelt tot mensen van hetzelfde geslacht. Hoewel in onze samenleving de acceptatie van homoseksualiteit is toegenomen, is dit voor de tieners in kwestie vaak nog steeds moeilijk te accepteren en is het nog moeilijker om er voor uit te komen¹⁶.

COGNITIEVE ONTWIKKELING

In *Psychologie van de Adolescentie* staat dat tieners vanaf ongeveer hun 12^e levensjaar in de fase van formele denkoperaties zitten. Dit houdt in dat abstract denken zich ontwikkelt, waardoor zelfreflectie kan optreden; het vermogen wordt ontwikkeld om als een neutrale observator naar zichzelf te kijken. Ook leert de tiener problemen op te lossen door hypothesen te testen en logische conclusies te trekken op basis van de uitkomsten. Verder neemt het inzicht toe in het verband tussen de levensomstandigheden en het gedrag of de mening van andere mensen. De tiener krijgt vaak meer belangstelling voor milieu, religie en moraal en ontwikkelt een mening over bijvoorbeeld vriendschap en democratie. Er vindt ook een verdieping van inzicht plaats wat betreft kennis van maatschappelijke zaken. Er is een verband tussen het egocentrisch gedrag van veel tieners en het feit dat zij de nieuwe cognitieve formele denkstructuur¹⁷ nog niet voldoende beheersen. Hierdoor wordt onvoldoende onderscheid gemaakt tussen hun eigen gedachten en meningen en die van anderen¹⁸.

Ook Sabine van der Heijden wijst erop dat de leefwereld van tieners groter wordt, doordat zij over nieuwe dingen gaan nadenken, oordelen vormen en gaan redeneren. Tieners vragen zich af of de ideeën uit hun kindertijd nog wel kloppen en vormen steeds meer hun eigen mening. Zij leren dat je dingen van meerdere kanten kunt bekijken. Ook is hun mening vaak nog zwart-wit, niet altijd even realistisch en wisselt deze sterk. Doordat tieners, naarmate zij ouders worden, steeds beter van een afstandje naar zichzelf leren te kijken, gaan zij zichzelf ook kritisch beoordelen. Zij vergelijken zichzelf met hun leeftijdsgenoten en idolen en vinden al snel dat zij zelf niets voorstellen. Dit laten zij echter naar buiten toe lang niet altijd merken. Omdat zij voor het eerst echt zelf over dingen gaan nadenken, vinden zij al gauw iets stom¹⁹.

Een kracht van tieners is dat zij heel creatief zijn in het vinden van oplossingen. Dit komt doordat zij nog niet in ingesloten denkpatronen vastzitten. Tieners denken nog erg vanuit zichzelf en denken daarom ook snel dat iedereen op hen let. Dit wakkert natuurlijk onzekerheid aan, zeker in combinatie met hun toch al kritische oordeel over zichzelf. Langzaam ontwikkelt zich tijdens de tienerperiode het zich in kunnen leven in anderen. Voor het werken met tieners heeft bovenstaande tot gevolg dat het belangrijk is om op ieder cognitief niveau aan te sluiten en dus voor iedere tiener wat te bieden, zowel de vmbo-er als de vwo-er. Daarnaast is het van belang om concrete voorbeelden te geven en tieners te helpen bij het vormen van hun mening. Wanneer zij kritische en shockerende zwart-wit meningen hebben, is het belangrijk om hen hier niet in te veroordelen, maar om hen juist vragen te stellen²⁰.

Jongerenwerker Mirjam de Bruin noemt in een interview dat de houding van tieners opvallend snel kan wisselen tussen grappig en serieus. Volwassenen schakelen wat dat betreft een stuk minder snel om²¹. Jongerenwerker Patricia de Jong geeft in een interview aan dat zij vanuit de hulpverlening

¹⁵ Wit, *Psychologie van de Adolescentie*, p. 142-170.

¹⁶ Heijden, *Revisie*, p. 107.

¹⁷ Dit houdt voornamelijk het kunnen denken in hypothesen in.

¹⁸ Wit, *Psychologie van de Adolescentie*, p. 67-90.

¹⁹ Heijden, *Revisie*, p. 107, 108.

²⁰ Heijden, *Revisie*, p. 107, 108.

²¹ Zie *Bijlage 3-Interview Mirjam de Bruin*.

heeft geleerd om in sommige gevallen vanuit extremen te reageren op tieners, wanneer zij dingen zeggen om een beetje stoer te doen, om te shockeren. Omdat zij dat antwoord niet verwachten, kun jij de leiding van het gesprek weer overnemen en met de tiener in gesprek komen over wat er echt achter zo'n opmerking zit. Sommige tieners zeggen bijvoorbeeld heel makkelijk dat zij zelfmoord willen plegen. Wanneer je een tiener goed genoeg kent en je kunt inschatten dat het voornamelijk is om te shockeren, kun je reageren door extreem te overdrijven. Bijvoorbeeld met: "*Zal ik je naar de trein brengen of toch liever het hoogste gebouw?*". Negen van de tien keer helpt zo'n opmerking om echt in gesprek te komen met de tiener. Je moet natuurlijk wel goed aanvoelen of zo'n opmerking op dat moment verstandig is. Ook geeft Patricia aan dat zij vanuit de praktijk heeft gemerkt dat tieners het nodig hebben om een doel in hun leven te hebben, een toekomstvisie. Pas wanneer zij dat eenmaal hebben, kunnen zij gemotiveerd worden om bijvoorbeeld die saaie tentamens te maken²².

PSYCHOSOCIALE ONTWIKKELING

Hieronder wordt beschreven hoe de psychosociale ontwikkeling van tieners in relatie staat tot hun *ouders en opvoeding* en hun *vriendschappen*. De ontwikkeling van hun *identiteit* wordt bij de literatuurstudie in hoofdstuk 4 beschreven, omdat *identiteit* nauw gerelateerd is aan de religieuze ontwikkeling.

ouders en opvoeding

In *Psychologie van de Adolescentie* staat dat de meeste tieners en hun ouders een toename van spanning in hun relatie ervaren. De spanningen geven in de meeste gevallen geen ernstige problemen. In de gezinnen waar wel ernstige ontsporingen en problemen optreden, betreft het meestal kinderen die ook in de basisschoolleeftijd al moeilijkheden hadden. Hier is daarom sprake van een verdergaande ontwikkeling en geen nieuwe ontwikkeling die wordt ingezet door de pubertijd. Er zijn grofweg drie stijlen van opvoeden te onderscheiden, met elk hun specifieke invloed op de ontwikkeling van de adolescent: 1. *Autoritatieve ouders*: zij zijn warm, belangstellend en sturend. Zij komen daardoor over het algemeen het best tegemoet aan de behoeften van tieners. Er worden door hen grenzen gesteld, maar tegelijk wordt de zelfstandigheid van de tiener gestimuleerd door overleg met hem of haar te plegen; 2. *Autoritaire ouders*: zij geven de tiener te weinig ruimte om eigen initiatief te ontplooien. Daardoor wordt de tiener ook mindere weerbaar voor negatieve invloeden van bijvoorbeeld leeftijdgenoten; 3. *Permissieve en onverschillige ouders*: zij geven te weinig sturing. Hierdoor krijgt de tiener geen reflectie op zijn of haar gedrag en zijn daardoor ook minder weerbaar tegen invloeden van media en leeftijdgenoten²³.

De relatie tussen de tiener en de ouder/opvoeder is een goede voorspeller van zijn of haar ontwikkeling. Hierbij is een van de belangrijkste aspecten de gehechtheid. Er vindt een proces van losmaking plaats tijdens de adolescentie, wat niet hoeft te betekenen dat de tiener een minder warme relatie met zijn of haar ouders krijgt. Een slechte relatie met (een van beide) ouders kan vaker zorgen voor een proces van totale onthechting. Hierbij treden in veel gevallen ook andere problemen op, die een wisselwerking zijn tussen de slechte relatie en probleemgedrag. In vrijwel alle gezinnen treden tijdens het begin van de tienerperiode conflicten op. De meeste onderzoeken wijzen erop dat meer conflicten ook meer negatief gedrag tot gevolg heeft. Zowel voor de tieners als voor de ouder(s). Ouders uit lagere milieus slagen er door geldzorgen en andere stress minder goed in hun kinderen voldoende te ondersteunen. Dat zij opvoeden met een autoritaire stijl zou kunnen verklaren dat in zulke gezinnen meer probleemgedrag bij tieners voorkomt²⁴.

Bij eenoudergezinnen ontbreekt een voorbeeld. Daarnaast kan een tiener zich in zulke gezinnen schuldig voelen over het vertrekken van een ouder. Wanneer een periode van conflicten plaatsvindt, voorafgaand aan een scheiding, heeft dit een negatief effect op de mening van een tiener over

²² Zie Bijlage 4-Interview Patricia de Jong.

²³ Wit, *Psychologie van de Adolescentie*, p. 91-117.

²⁴ Wit, *Psychologie van de Adolescentie*, p. 91-117.

relaties. Soms vertaalt dit zich in problemen met het aangaan van eigen relaties. Bij het ontbreken van bepaalde negatieve factoren, zoals geldgebrek en het loyaliteitsprobleem, is de kans groter dat een scheiding door de tiener zonder problemen wordt verwerkt. Op een aantal aspecten verschilt de situatie van adolescenten in allochtone gezinnen van die van autochtone tieners. De oorzaak hiervoor ligt voornamelijk in een ander cultuurbeeld en de andere normen die allochtone gezinnen over het algemeen hebben. De nadruk ligt in niet-westerse culturen niet zozeer op de individuele ontwikkeling. Ouders van allochtone afkomst zien het eigen initiatief, het losmaken van de ouders en het meer vrijheid krijgen om eigen keuzes te maken vaker als een bedreiging van het gezag. Zij eisen een veel striktere gehoorzaamheid om te voldoen aan de religieuze of culturele regels. Wanneer allochtone tieners meer integreren in de westerse cultuur dan hun ouders, ontstaan vaak conflicten²⁵.

Sabine van der Heijden noemt dat jonge tieners nog erg afhankelijk van hun ouders zijn. Hun familie is belangrijk voor hen, maar zij gaan ook verlangen naar meer onafhankelijkheid. Zo willen zij hun eigen beslissingen nemen en hun eigen opvattingen vormen. Wat betreft alledaagse dingen, maar ook wat betreft belangrijke vragen met betrekking tot de toekomst, zoals het kiezen van een opleiding en een keuze voor of tegen het geloof. Het opvoedingspatroon dat de ouders hanteren bepaalt sterk hoe tieners omgaan met het maken van deze keuzes. Bij een autoritaire opvoedingsstijl is er een grote kans dat de tiener zich verzet, hoewel sommigen zich uit angst aanpassen en daardoor hun eigen identiteit niet goed ontwikkelen. Wanneer er sprake is van een autoritatieve opvoedingsstijl (zie toelichting hierboven) hebben de tieners minder reden om zich tegen hun ouders af te zetten. Maar ook zij moeten hun eigen onafhankelijkheid verwerven en dus kan het er ook in zulke gezinnen soms pittig aan toegaan. Tieners schamen zich vaak ook voor hun ouders en zullen proberen om hun wereld (met hun vrienden) en die van hun ouders gescheiden te houden²⁶.

Jongerenwerker Mirjam de Bruin geeft in een interview aan dat tieners veel praten over hun ouders. Vaak vinden zij dat ze te weinig vrijheid krijgen²⁷. Patricia de Jong geeft aan dat de vraag *Hoe zorg ik ervoor dat mijn ouders doen wat ik wil?* onder tieners sterk leeft.²⁸ Mirjam zegt dat ook school een thema is waar tieners het veel over hebben, vooral in de vorm van frustraties. Bijvoorbeeld over docenten en huiswerk. Soms vinden zij dat ze oneerlijk zijn behandeld. Ook is het maken van bijvoorbeeld een profielkeuze iets wat tieners volgens Mirjam veel bezighoudt. Wat een scheiding van de ouders betreft, noemt Mirjam dat het vaak moeilijk is om hierover met tieners in gesprek te gaan. Zij houden dit namelijk vaak voor zichzelf en ook als je er naar vraagt komt er weinig respons. Mirjam beaamt wat hierboven al is genoemd, namelijk dat tieners de schuld van de scheiding vaak naar zichzelf toetrekken. Dit heeft te maken met hun morele ontwikkeling, waarbij concepten als vergeving en schuld worden ontwikkeld²⁹.

VRIENDSCHAPPEN

In *Psychologie van de Adolescentie* staat dat tijdens de tienerperiode vriendschappen een belangrijke rol spelen. Voornamelijk in het leren van sociale normen en waarden, het beargumenteren van meningen en het hanteren van conflicten. Omdat beste vrienden de meeste invloed hebben op tieners, is het belangrijk onderscheid te maken tussen wederkerige en gewenste beste vrienden. Wederkerige beste vrienden zien elkaar als beste vriend, terwijl deze beleving bij gewenste beste vrienden slechts van een kant komt. In verschillende fasen van de ontwikkeling ontstaan ook verschillende sociale behoeften. In de tienerperiode is er de behoefte aan inter-persoonlijke intimiteit. Tieners vinden deze intimiteit in vriendschappen. Meisjes ervaren deze intimiteit bij een vriendschap al op jongere leeftijd en vaker dan jongens. Vriendschappen geven de mogelijkheid om vaardigheden te leren die in geen enkele andere context kunnen worden geleerd. Het hebben van

²⁵ Wit, *Psychologie van de Adolescentie*, p. 91-117.

²⁶ Heijden, *Revisie*, p. 112.

²⁷ Zie Bijlage 3-Interview Mirjam de Bruin.

²⁸ Zie Bijlage 4-Interview Patricia de Jong.

²⁹ Zie Bijlage 3-Interview Mirjam de Bruin.

vrienden tijdens de tienerperiode geeft daarom een voordeel voor de lange termijn. Wanneer tieners al probleemgedrag vertonen, heeft het zoeken van gelijken en het imiteren van elkaars gedrag echter negatieve gevolgen. Binnen vriendengroepen wijken de normen en waarden vaak niet af van de normen en waarden in de maatschappij. Ook worden tieners binnen een groep gestimuleerd tot het vormen van een mening en deze te beargumenteren. Bij delinquente vriendengroepen is vaak een veel strakkere hiërarchie en wordt regelovertredend gedrag (subtiel) beloond³⁰.

Ondanks de grote hoeveelheid onderzoek die is gedaan naar pestgedrag, is nog altijd onduidelijk waar dit gedrag door ontstaat. Een gebrek aan sociale vaardigheden is bij een tiener zowel het gevolg als een oorzaak van pesten. Ook is de invloed die vriendengroepen hebben nog niet duidelijk in kaart gebracht. Wel is het duidelijk dat zowel personen die pesten, als zij die gepest worden, de grootste kans lopen op delinquent gedrag op een latere leeftijd. Er wordt door tieners veel aandacht besteed aan de mening van de vriendengroep. Als de relatie met de ouders goed is en de tiener volgens een autoritatieve stijl (zie hierboven onder *Ouders en opvoeding*) wordt opgevoed, is de invloed die vriendengroepen hebben veel kleiner. Het valt hierbij op dat wanneer een tiener geen hechte band heeft met zijn of haar ouders en daarnaast ook geen hechte band heeft met een vriendengroep, delinquent gedrag minder vaak optreedt dan bij compensatie aan warmte en waardering bij een vriendengroep. Het is daarom belangrijk de relatie van tieners met hun ouders en met vrienden niet los van elkaar te zien³¹.

Sabine van der Heijden schrijft dat tieners zich sociaal bewuster worden als zij de middelbare schoolleeftijd bereiken. Waar vriendschappen op de basisschool nog vooral gebaseerd waren op de locatie (je bent dan immers minder mobiel), worden vriendschappen op de middelbare school eerder gesloten op basis van gemeenschappelijke interesses en activiteiten. Vrienden zijn onmisbaar in het leven van tieners en buiten de groep vallen is een van hun grootste angsten. Omdat tieners bang zijn om afgewezen te worden, laten zij hun keuzes, gedrag en meningen sterk afhangen van de groep. Opvallend is dat tieners, ook al weten zij zelf hoe fijn het is om bij een vriendenkring te horen, toch ook zelf zeer wreed kunnen zijn voor leeftijdsgenoten die buiten de groep vallen of *anders* zijn. Om zichzelf te beschermen kunnen zij een groep vormen die ongenadig uitvalt tegen iemand³².

Tieners brengen steeds meer tijd met hun vrienden door naarmate zij ouder worden. In de brugklas lijkt de andere sekse nog een vreemde die vooral als belachelijk wordt beschouwd. Al snel ontstaat er echter meer contact en lijkt er soms zelfs weinig anders meer te zijn dan het andere geslacht. Tieners leren gevoelens van intimiteit en vertrouwelijkheid delen in persoonlijke vriendschappen. Bij meisjes gaat dit meestal beter dan bij jongens. Waar bij jongens de nadruk vooral ligt het samen dingen doen en vaak met elkaar omgaan, willen meisjes vooral een persoonlijke relatie hebben en een vertrouwensfiguur hebben waar je jouw verhaal bij kwijt kunt. Voor de gevoelens van eenzaamheid die tieners hebben, is een hechte vriendschap een goed tegenwicht. In vriendengroepen ontwikkelen zij een bepaalde stijl die hen identiteit geeft waarmee zij zich onderscheiden van anderen. Bijvoorbeeld door bepaalde haardracht, vrijetijdsbesteding, kleding, muziek, drank- en drugsgebruik en gedrag³³.

Corjan Matsinger geeft in een interview aan dat tieners zich soms erg eenzaam en onbegrepen kunnen voelen, ook al zou men dit op het eerste gezicht niet altijd denken. Er kan een sterk contrast zijn tussen hoe tieners zijn als niemand kijkt en hoe zij zich in de groep gedragen³⁴.

CONTACT MET TIENERS

³⁰ Wit, *Psychologie van de Adolescentie*, p. 118-141.

³¹ Wit, *Psychologie van de Adolescentie*, p. 118-141.

³² Heijden, *Revisie*, p. 110, 111.

³³ Heijden, *Revisie*, p. 110, 111.

³⁴ Zie *Bijlage 2-Interview Corjan Matsinger*.

Sabine van der Heijden schrijft dat met de volgende zaken rekening gehouden moet worden bij het contact met tieners: Het is goed om feedback op het gedrag van tieners positief te formuleren. Hun gedrag is immers in ontwikkeling. Ook geeft van der Heijden aan dat het belangrijk is tieners niet te veroordelen in het aanpassen van de mening en kleding aan die van leeftijdsgenoten. Dit is immers noodzakelijk voor de ontwikkeling van hun identiteit in deze ontwikkelingsfase. Asociaal gedrag van tieners is vaak een symptoom van onzekerheid of problemen die de tiener niet zomaar durft te tonen uit zichzelf. Het is heel belangrijk dat een tiener ruimte ervaart om te vertellen wat hem bezig houdt, maar wel op zo'n manier dat hij of zij ook niet meer vertelt dat hij of zij kwijt wil³⁵.

CONCLUSIE HOOFDSTUK 3

INGRIJPENDE VERANDERINGEN

De beschreven ontwikkeling van tieners geeft aan dat de adolescentie een zeer ingrijpende periode is, waarin van alles verandert. Grote lichamelijke veranderingen van een tiener hebben invloed op de reactie van zijn of haar omgeving. Vervolgens heeft dit ook weer invloed op het zelfbeeld van de tiener, waardoor hij of zij zich anders zal gaan gedragen. Bij het ontwerpen en ontwikkelen van de Landing Pages is het belangrijk in het achterhoofd te houden dat tieners vaak onzeker zijn over hun uiterlijk; ook al zien zij er in de ogen van anderen vaak goed uit. Op de websites moet niet negatief worden gesproken over lichamelijke kenmerken, zoals bijvoorbeeld de lengte. Voor de content van de Landing Pages is het ook belangrijk te weten dat tieners zoeken naar identificatiefiguren die het hebben gemaakt; zij zijn mooi, sportief, succesvol, hebben geen puistjes en zijn rijk. De mening van zo'n 'cool' iemand schrijven zij waarschijnlijk hoog aan.

SEKSUALITEIT

Tieners beginnen al rond de leeftijd van 12, 13 jaar met zoenen en knuffelen. Naarmate zij ouder worden, wordt ook het seksuele contact intenser. Hoewel tieners meestal redelijk veel weten over de lichamelijke kant van seks, worden de emotionele, psychische en geestelijke kant ervan nog wel eens onderbelicht. Problemen die omtrent seksualiteit bij tieners kunnen optreden komen over het algemeen voort uit het te laag inschatten van de risico's op soa's en ongeplande zwangerschappen. Ook kan seksueel misbruik ernstige consequenties hebben voor het leven van tieners. Op de Landing Pages zou aandacht besteed kunnen worden aan seksualiteit. Lastig is daarbij wel dat seksuele voorlichting het best kan plaatsvinden op het niveau van de tiener. Dergelijke afstemming is niet mogelijk bij Landing Pages. Deze zijn immers door alle tieners te raadplegen.

ONTWIKKELING VAN HET DENKEN

Doordat abstract denken wordt ontwikkeld in de adolescentieperiode, zal meer zelfreflectie optreden – de tiener gaat zichzelf evalueren. Door hypothesen te testen en logische conclusies te trekken op basis van de uitkomsten leert de tiener problemen op te lossen. Er ontstaat meer belangstelling voor milieu, religie en moraal en de tiener ontwikkelt bijvoorbeeld een mening over vriendschap en zaken als democratie. Aangezien het vormen van een mening voor tieners belangrijk is, kunnen de Landing Pages hier ruimte aan geven. Bijvoorbeeld door interactieve spellen op de websites. Door een mening te beargumenteren in een gesprek en deze eventueel daarna bij te stellen, zijn tieners met allerlei levensonderwerpen bezig. Hun meningen zijn vaak nog zwart-wit en door hen kritische vragen te stellen kunnen zij aan het denken worden gezet en zien zij dat de kwestie vanuit meerdere kanten kan worden bekeken. Hoewel tieners abstracter leren denken in de adolescentieperiode is deze vaardigheid nog niet volledig ontwikkeld. Daarom is het belangrijk om veel concrete voorbeelden te gebruiken op de Landing Pages.

³⁵ Heijden, *Revisie*, p. 113.

CREATIVITEIT EN AFWISSELING VAN EMOTIES

Creativiteit is een kracht van tieners. Hun hersenen zijn nog niet volledig ontwikkeld en juist daardoor kunnen zij gemakkelijker creatieve oplossingen bedenken dan volwassenen. Op de Landing Pages is het goed om ruimte te geven aan deze creativiteit. Ook is het belangrijk om er op de websites rekening mee te houden dat aangesloten wordt op het cognitief denkniveau van iedere tiener. Voor alle bezoekers moet iets geboden worden; zowel de vmbo-er als de vwo-er. Verder kan aangesloten worden op het feit dat de houding van tieners snel kan wisselen tussen grappig en serieus. Volwassenen hebben hier veel meer moeite mee. Op de Landing Pages kan de aandacht door snelle afwisseling juist vastgehouden worden en bovendien kan zo op luchtige wijze een onderwerp worden ingeleid; het ijs wordt gebroken en de aandacht getrokken.

TOEKOMSTVISIE EN FEEDBACK GEVEN

Voor tieners is het belangrijk dat zij een doel hebben in hun leven, een toekomstvisie. Pas wanneer zij dat eenmaal hebben, kunnen zij gemotiveerd raken om bijvoorbeeld die saaie tentamens te maken. Ook dit is belangrijk om in het achterhoofd te houden bij het maken van de Landing Pages. Hiernaast is een positieve insteek voor tieners zeer belangrijk. Zo dient feedback op hun mening of houding positief geformuleerd te worden. Verder kunnen tieners vaak goed aan het denken worden gezet door te reageren vanuit extremen. Hierdoor worden zij geconfronteerd met een duidelijk voorbeeld van de gevolgen van wat zij zeggen.

OPVOEDINGSSTIJL

De stijl waarin tieners worden opgevoed heeft grote invloed op hun ontwikkeling. De *Autoritatieve opvoedingsstijl* wordt over het algemeen als de beste beschouwd omdat daarbij duidelijke grenzen worden gesteld, maar tegelijk de zelfstandigheid van de tiener wordt gestimuleerd door met hem of haar in overleg te gaan. Ook bij de Landing Pages is het goed om zowel grenzen te stellen – richting te geven – als ruimte te laten voor eigen inbreng van de tiener. Mogelijk kunnen interactieve toepassingen op de websites hier ruimte voor bieden.

OUDERS EN SCHOOL

In vrijwel alle gezinnen treden tijdens het begin van de tienerperiode conflicten op. Het is daarom belangrijk dat er voor de content van de websites rekening mee wordt gehouden dat *ouders* een belangrijk thema is in het leven van tieners. Zij praten veel over hun ouders en vinden vaak dat zij te weinig vrijheid krijgen. Naast hun ouders is ook *school* een belangrijk thema in hun leefwereld. Hierover hebben zij vooral veel frustraties.

ECHTSCHIEDING

Een ander thema dat speelt in de leefwereld van veel tieners is *echtscheiding*. Bij eenoudergezinnen ontbreekt een voorbeeld voor de tiener. Daarnaast kan een tiener zich in zulke gezinnen schuldig voelen over het vertrekken van een ouder. Dit heeft te maken met hun morele ontwikkeling, waarbij concepten als vergeving en schuld steeds duidelijker worden. Wanneer voorafgaand aan een scheiding een periode van conflicten plaatsvindt, heeft dit een negatief effect op de mening van een tiener over relaties. Landing Pages kunnen een goed middel zijn om met tieners over het thema *echtscheiding* te communiceren, omdat zij het vaak moeilijk vinden om hier met iemand over in gesprek te gaan.

VRIENSCHAPPEN

Vriendschappen spelen een belangrijke rol in het leven van tieners. Deze zijn ook belangrijk voor het aanleren van sociale normen en waarden, het beargumenteren van meningen en het hanteren

van conflicten. In vriendengroepen ontwikkelen tieners een bepaalde stijl die hen identiteit geeft en waarmee zij zich onderscheiden van anderen. Het hebben van vrienden tijdens de tienerperiode geeft een voordeel op de lange termijn. Omdat tieners bang zijn om afgewezen te worden, laten zij hun keuzes, gedrag en meningen sterk afhangen van de groep.

EENZAAMHEID

In het leven van tieners zijn vrienden onmisbaar en buiten de groep vallen is een van hun grootste angsten. Opvallend is dat tieners zeer wreed kunnen zijn voor leeftijdsgenoten die buiten de groep vallen of anders zijn. Ook al weten zij zelf hoe fijn het is om bij een vriendenkring te horen. Men zou het lang niet altijd van bepaalde tieners denken, maar toch kunnen zij zich erg eenzaam en onbegrepen voelen. Omdat *eenzaamheid* een thema is dat erg onder hen speelt, is gekozen om hier een aparte Landing Page over te maken (voelmealleen.nl). Bovengenoemde bevindingen bieden daarbij een basis voor het verder uitwerken van de content. Eenzaamheid van tieners kan ook samen gaan met het worden gepest. Een gebrek aan sociale vaardigheden kan bij een tiener zowel het gevolg als een oorzaak zijn van pesten. Hier dient ook aandacht aan te worden besteed op de website(s).

4. LITERATUURSTUDIE NAAR RELIGIEUZE BELEVING

Om in de communicatie van het evangelie op de Landing Pages aan te sluiten bij tieners, is het belangrijk hun religieuze beleving te onderzoeken. Wanneer zij worden gestimuleerd om op hun niveau³⁶ over het geloof na te denken, zullen zij eerder de stap zetten om aan de *'Waarom Jezus? voor jou'* cursus deel te gaan nemen en zo meer over het geloof te leren. De conclusies uit deze literatuurstudie zorgen ervoor dat de *'taal'* van tieners beter gesproken kan worden. Het antwoord op de hieronder geformuleerde onderzoeksvraag dient daarom te leiden tot goede richtlijnen met betrekking tot de te ontwikkelen Landing Pages.

ONDERZOEKSVRAAG

Hoe is de religieuze beleving van tieners van 12-17 jaar en hoe kan daar bij worden aangesloten in de communicatie van het evangelie?

Definities:

Religieuze beleving: Overtuigingen, gedachten, handelingen en gevoelens met betrekking tot de zin van het leven, waarbij meestal een hogere macht of opperwezen centraal staat. Religie *'spreekt zich uit over de relatie tussen het zichtbare leven van de mens en dat wat hem overstijgt'*³⁷.

DEELVRAGEN

1. *Hoe verloopt de religieuze ontwikkeling van tieners van 12-17 jaar?*
2. *Welke conclusies volgen uit recente onderzoeken over de religieuze beleving van tieners van 12-17 jaar?*
3. *Hoe kan in de communicatie van het evangelie worden aangesloten bij de religieuze beleving van tieners van 12-17 jaar?*

Een lastig aspect aan deze literatuurstudie is dat het in publicaties lang niet altijd duidelijk wordt wat men bedoelt met termen als *'tieners'*, *'jongeren'*, *'young people'* et cetera. Waar bij onderzoeken vaak concreet aan wordt gegeven welke leeftijd de doelgroep heeft, blijft dit in boeken nog wel eens onduidelijk. Dit is enigszins te verklaren doordat de adolescentieperiode per persoon anders verloopt en de kenmerken zich bij de ene tiener op een latere leeftijd voordoen dan bij een ander. *De adolescentieperiode* is wat de leeftijd betreft dus niet heel zwart-wit afgebakend. Hieronder wordt antwoord gegeven op de drie deelvragen. Op iedere deelvraag wordt eerst een korte toelichting gegeven.

DEELVRAAG 1: HOE VERLOOPT DE RELIGIEUZE ONTWIKKELING VAN TIENERS VAN 12-17 JAAR?

De religieuze beleving van tieners is sterk afhankelijk van de religieuze ontwikkeling die zij doormaken. Daarom wordt hieronder beschreven wat de Amerikaanse theoloog en ontwikkelingspsycholoog James W. Fowler heeft geschreven over de religieuze ontwikkeling van tieners. Na enkele aanvullingen op de visie van Fowler zal de identiteitontwikkeling worden beschreven vanuit de visie van verschillende auteurs. Dit is relevant, omdat ontwikkeling van de identiteit (*'wie ben ik?'*) sterk is gerelateerd aan de religieuze ontwikkeling.

JAMES W. FOWLER

³⁶ Hiermee wordt niet *'lager niveau'* bedoeld, maar eerder *'ander niveau'*. Wat creativiteit bijvoorbeeld betreft zou gesteld kunnen worden dat tieners op een hoger niveau zitten dan volwassenen.

³⁷ Roebben, B., *Godsdienstpedagogiek van de hoop. Grondlijnen voor religieuze vorming* (Leuven: Acco, 2007), p. 189.

De religieuze ontwikkeling wordt in de ontwikkelingspsychologie vooral gekoppeld aan de cognitieve ontwikkeling (Jean Piaget), de morele ontwikkeling (Lawrence Kohlberg)³⁸ of vooral aan de sociale ontwikkeling (Robert Selman)³⁹. James Fowler geeft een beschrijving van de religieuze ontwikkeling van kind tot volwassene, door de emotionele (Erik Erikson), cognitieve en de morele ontwikkeling samen te brengen⁴⁰. Fowler beschrijft de ontwikkeling in een model van zes fasen, die hiërarchisch van opbouw zijn (een fase kan enkel bereikt worden, wanneer de eerdere fasen zijn doorlopen). De religieuze ontwikkeling kan bij een persoon stilstaan, achterlopen of voorlopen. Bij het doorlopen van elke fase zijn zeven aspecten van belang. Deze zeven aspecten gelden als criteria om de fase te kunnen bepalen waarin iemand zich bevindt. In hun afstudeerscriptie geven Patricia de Jong en Esther Blokker-Aanen een goede samenvatting van de zeven aspecten (zij noemen een fase hierbij 'stadium'):

"1. Intelligentie: Voor het volledig tot stand komen van het evenwichtige patroon van een stadium moet het bijbehorende cognitieve niveau ontwikkeld zijn. Het cognitieve niveau vormt een noodzakelijke, maar onvoldoende voorwaarde voor de ontwikkeling van een volgend stadium. Dit betekent echter niet dat de cognitieve ontwikkeling altijd voorop loopt in overgangperiodes.

2. Perspectief nemen: In dit aspect gaat het om de vraag vanuit welk perspectief de wereld en anderen worden waargenomen. Kijkt iemand alleen door zijn 'eigen bril'? Of kan iemand zich inleven in het perspectief van iemand anders en kan zij/hij daarbij zijn eigen perspectief even buiten spel zetten om 'onbevooroordeeld' naar dat van een ander te kijken?

3. Moreel oordeel: Dit aspect omvat, met enige wijzigingen, de stadia van Kohlberg m.b.t. de ontwikkeling van het morele oordeel. Dit morele oordeel houdt in: jezelf in relatie zien met anderen vanuit het standpunt van de maatschappij. Hierbij wordt de maatschappij gezien als een netwerk van de rollen en regels die samen een gemeengoed vormen.

4. Grenzen van het sociale bewustzijn: Bij dit aspect wordt gekeken hoe ver het sociaal bewustzijn van iemand reikt. Wie vallen binnen dit bewustzijn?; is dit alleen de naaste familie of ook een uitgebreid netwerk van vrienden, collega's en kennissen? Verder wordt gekeken in hoeverre de omgeving bepalend is voor de identiteit en de overtuigingen van iemand. Welke vragen en welke kritiek moet iemands levensbeschouwing doorstaan? Met andere woorden: er wordt gekeken naar de rol die belangrijke anderen spelen in de vorming van iemands identiteit.

5. Locus van gezag: Wie of wat fungeert als beslissende factor voor allerlei handelingen of overtuigingen? Naar wie of wat wordt gekeken voor goedkeuring of afkeuring van overtuigingen en waarden? Legt iemand de autoriteit voor het nemen van beslissingen bij zichzelf of bij significante anderen? Welke criteria worden gehanteerd om bepaalde autoriteiten wel of niet te vertrouwen en zich van hen afhankelijk te maken?

6. Structuur van het wereldbeeld: Met betrekking tot dit aspect worden de volgende vragen gesteld: welke vorm neemt een levensbeschouwing aan? In hoeverre wordt er kritisch gereflecteerd op het eigen zingevingsysteem? In hoeverre is men zich bewust van verschillen tussen de eigen levensbeschouwing en die van anderen? Hoe steekt iemands wereldbeeld in elkaar? Hoe hangt de wereld samen? Welke zaken spelen daarbij een rol en welke zaken zijn niet belangrijk?

7. Symboliseringscompetentie: Op welke wijze staan mensen in relatie tot symbolische werkelijkheden? Hoe gebruikt men symbolen en hoe gaat men ermee om? Wordt de evocatieve kracht van een symbool opgemerkt? Onder symbolen moet ook worden verstaan hoe het godsbeeld vorm heeft

³⁸ Ploeger, A.K., *Inleiding in de godsdienstpedagogiek* (Kampen: Uitgeverij Kok, 1993), p. 147.

³⁹ Ploeger, *Inleiding in de godsdienstpedagogiek*, p. 150.

⁴⁰ Fowler, J.W., *Stages of Faith; the Psychology of Human Development and the Quest for Meaning* (San Francisco: Harper, 1981) 224 pp.

gekregen. Wordt een godsbeeld letterlijk en antropomorf ingevuld of juist heel vaag gehouden? Met name in een levensbeschouwing spelen het denken en de verbeelding beide een belangrijke rol.”⁴¹

Hoewel de ontwikkeling van ieder kind afhankelijk is van verschillende omstandigheden, kan de beschrijving van Fowler toch een globaal beeld geven van de religieuze ontwikkeling. Het gaat in het model van Fowler nadrukkelijk om een *beschrijving* van de ontwikkeling en het is geen *voorschrijven* van hoe deze ontwikkeling zou moeten verlopen. Ook is er geen sprake van *betere* fasen dan anderen; binnen de fase waar men op dat moment is, dient gestreefd te worden naar optimalisering⁴². Hieronder wordt in het kort een beschrijving gegeven van de fasen. Omdat fase 3 (ongeveer 12 tot 17 jaar) relevant is met betrekking tot de doelgroep, is deze fase in een aparte paragraaf beschreven. De fasen:

1. Fase 1, *Intuitive Projective Faith* (2-6 jaar). Deze fase begint bij het eerste gebruik van taal en symbolen. Het logische denken werkt (nog) niet belemmerend. Ook denkt het kind dat iedereen de wereld waarneemt zoals het dat zelf ziet. Verhalen zijn belangrijk in deze fase om bekend te worden met de symbolen van het geloof. De eerste contouren van God worden zichtbaar. De overgang naar fase 2 kenmerkt zich door de wil van het kind om te weten hoe dingen zijn en hoe fantasie en werkelijkheid van elkaar kunnen worden onderscheiden⁴³.

2. Fase 2, *Mythic-Literal Faith* (6-12 jaar, soms ook adolescenten en volwassenen). Deze fase begint bij het concreet operationeel denken. Symbolen kunnen realistisch geordend worden in een verhaal. De belangrijkste manier om waarde en eenheid te verlenen aan ervaringen zijn verhalen⁴⁴. In deze fase probeert het kind om werkelijkheid en fantasie uit elkaar te halen. Het heeft oog voor oorzaak-gevolg relaties en wil weten of iets echt is of onecht. Het kind kan abstracte gedachten en begrippen nog moeilijk begrijpen. Daarom is het voor hem of haar wel mogelijk om God als vader te zien en ook God als schepper is te begrijpen. Van God als Geest is het echter een stuk lastiger om een voorstelling te maken⁴⁵.

Fase 3, *Synthetic-Conventional Faith* (ongeveer vanaf 12 jaar) wordt hieronder in een aparte paragraaf uitgebreider behandeld, omdat dit de fase is waar veel tieners van de doelgroep in zitten.

Voor de volgende fasen is het moeilijker er een leeftijd aan te verbinden. Fase 4 vangt volgens de theorie in ieder geval niet aan voor 17 jaar.

Fase 4, *Individuative Reflective Faith* (vanaf 17 jaar). In deze fase heeft zich het zelfstandig reflectief geloof ontwikkeld. Velen komen hier volgens de theorie pas tussen 30 en 40 jaar aan toe. In deze fase staat *verantwoordelijkheid* centraal. De persoon wordt onafhankelijk van de ander, maar verantwoordelijk voor zichzelf. In deze fase wordt God dan ook gezien als een God die rekening houdt met de vrijheid van de mens. Daarom heeft de mens naar de wereld toe een grote verantwoordelijkheid⁴⁶.

Fase 5, *Conjunctive Faith*. In deze fase heeft men een geloof waarbij men vrij in het leven staat. Het gelovig denken en handelen worden niet langer door regels bepaald en de volwassene maakt bewuste keuzes in geloofswaarheden. Het geloof is in deze fase een verworven levenshouding die als vanzelfsprekend wordt beschouwd. De persoon in deze fase heeft een persoonlijke, zelfstandige relatie met God⁴⁷.

⁴¹ Jong, P. de en Blokker-Aanen, E., *Afstudeerscriptie: Het Grote Rock Solid Onderzoek. Over het effect van Rock Solid op de geloofsontwikkeling van tieners op het gebied van hoofd, hart en handen* (z.p., 2007), p. 32, 33.

⁴² Jong, *Het Grote Rock Solid Onderzoek*, p. 32.

⁴³ Fowler, J., *Stages of Faith* in Conn, J.W., e.a., *Women's Spirituality: Resources for Christian Development* (z.p.: Paulist, 1986), p. 226-232. Geraadpleegd via <http://faculty.plts.edu/gpence/html/fowler.htm> op 7-8-2010.

⁴⁴ Fowler, *Stages of Faith*.

⁴⁵ Bos-Meeuwsen, M en Dam, H. van, *Met kinderen onderweg* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2001), p. 100.

⁴⁶ Fowler, *Stages of Faith*.

⁴⁷ Jong, *Afstudeerscriptie: Het Grote Rock Solid Onderzoek*, p. 36.

Fase 6, *Universalizing Faith*. De persoon in deze fase is in persoonlijk evenwicht. Hij of zij komt tot nieuwe, creatieve inzichten en handelingen. Mensen in deze fase worden soms niet begrepen en worden weggehouden door anderen. Of ze verwijderen zichzelf van kerkgezag. Het zijn bijvoorbeeld mensen die oproepen tot een nieuwe levenswijze of tot nieuwe geloofsstromingen. Profetische figuren en martelaren zijn hier voorbeelden van. Het zijn mensen met een diepgeworteld geloof die bereid zijn ervoor te sterven⁴⁸.

FASE 3 - SYNTHETIC-CONVENTIONAL FAITH (ONGEVEER VANAF 12 JAAR)

In de *Synthetic-conventional Faith* fase gaat de tiener logica en hypothetisch denken gebruiken om ideeën te ontwikkelen en te evalueren⁴⁹. Veronderstellingen en waarden worden met elkaar verbonden en de tiener kan steeds beter abstract denken. De wijze waarop hij of zij de wereld ervaart strekt zich uit tot buiten het gezin. Een aantal gebieden vragen om aandacht: familie, school of werk, andere tieners, vrienden, de media. Religie dient een passende, samenhangende oriëntatie te bieden te midden van dat hele complex aan gebieden. Binnen dat complex moet het geloof een basis te vormen voor zijn of haar identiteit en opvattingen; *wie ben ik en wat vind ik?* Dit zou een conformistische fase genoemd kunnen worden, aangezien de tiener zich nauwkeurig tracht af te stemmen op de verwachtingen en oordelen van zogenaamde *significant others* - personen die een grote invloed hebben op de tiener. Daarbij heeft de tiener nog niet voldoende grip gekregen op de eigen identiteit en het eigen oordeel om een onafhankelijk perspectief in te nemen en zich daaraan vast te houden⁵⁰.

In deze fase heeft de tiener een ideologie - een ongeveer consistent cluster van waarden en geloofsaannames - maar heeft deze nog niet zelf kritisch onderzocht. De tiener is zich hier ook niet altijd bewust van. Tijdens deze fase zijn volgens Fowler twee gevaren aanwezig: 1. De verwachtingen en oordelen van anderen kunnen zo belangrijk worden, dat de tiener niet meer goed leert om zelf te kunnen oordelen en te handelen; 2. Teleurstellingen op persoonlijk vlak kunnen ofwel leiden tot nihilistische wanhoop bij de tiener met betrekking tot het bestaan van een persoonlijke, transcendente God of deze zorgen ervoor dat de tieners gewone contacten met anderen tracht te compenseren door een van de wereld afgezonderde intimiteit met God⁵¹.

AANVULLINGEN OP FOWLER

Fowler blijft in zijn theorie erg dicht bij de cognitieve opvattingen van Piaget en Kohlberg. Hij richt zich daardoor voornamelijk op argumentaties en geloofsvoorstellingen, maar hierbij blijft het gevoelsaspect van religie buiten beeld⁵². De grote rol die gevoel speelt in het (geloofs)leven van tieners, krijgt bij hem weinig ruimte. Terwijl emoties erg belangrijk zijn voor tieners en de wijze waarop zij God gevoelsmatig ervaren meer indruk op hen maakt dan feitelijke kennis⁵³. Jongerenwerker Patricia de Jong gaf in een interview aan dat voor tieners een relatie met God levend moet zijn, met emoties; niet slechts het dogmatisch aanvaarden van waarheden⁵⁴.

Fowler geeft aan dat de tiener zich in deze '*conformistische fase*' nauwkeurig tracht af te stemmen op personen die een grote invloed op hem hebben. Voorbeelden zijn dus zeer bepalend in de religieuze ontwikkeling van tieners. André Maliepaard zegt in dit kader: "*De op het eerste gezicht dichte Bijbel moet dus in het zijn van een voorbeeld een open Bijbel worden voor jongeren. Goed voorbeeld doet*

⁴⁸ Fowler, *Stages of Faith*.

⁴⁹ (auteur onbekend), *Brief Summary of Stages of Selfhood and Faith Development (James Fowler)*, geraadpleegd via <http://sitemason.vanderbilt.edu/files/gKfmYo/6.%20GGIG%20Aging%20and%20Spirituality%20Nov%206%2007.pdf> op 7-8-2010.

⁵⁰ Fowler, *Stages of Faith*.

⁵¹ Fowler, *Stages of Faith*.

⁵² Dingemans, G.D.J., *In de leerschool van het geloof. Mathetiek en vakdidactiek voor catechese en kerkelijk vormingswerk* (Kampen: Uitgeverij Kok, 1986), p. 128.

⁵³ Jong, *Het Grote Rock Solid Onderzoek*, p. 37.

⁵⁴ Zie bijlage 4-Interview Patricia de Jong.

goed volgen.”⁵⁵. Dit is des te belangrijker, wanneer we beseffen dat niet-gelovige tieners de Bijbel “*een dik, saai, oud boek vinden, waar je niets van kunt begrijpen*”⁵⁶! Hieronder wordt beschreven wat Ross Campbell en Eveline Crone schrijven, bij wijze van aanvulling op wat Fowler zegt over de religieuze ontwikkeling.

ROSS CAMPBELL

Universitair docent Kindergeneeskunde en Psychiatrie Ross Campbell zegt: “*De ene tiener wil ‘een maatstaf om naar te leven’. De ander zoekt naar ‘de zin van het leven’. Weer andere tieners snakken wanhopig naar ‘iets dat me laat zien hoe ik moet leven’, of naar ‘iets om aan vast te klampen’, of naar ‘hogere leiding’*”⁵⁷. Tieners zijn niet alleen op zoek naar zichzelf, maar ook zoeken zij naar antwoorden om de wereld om zich heen beter te kunnen begrijpen en richting te geven aan hun leven. In de adolescentieperiode, waarin voor tieners veel verandert, zijn tieners op zoek naar zekerheid. De persoonlijke, intieme relatie met God, door Jezus Christus, is het “*iets*” waar tieners naar verlangen, “*de zin van het leven*”⁵⁸, ook al weten zij dit vaak zelf niet. Voor hen is God te midden van de hedendaagse religieuze supermarkt vaag, oud en ver weg.

Campbell legt uit dat het voor tieners uitermate moeilijk is om Gods liefde te ervaren, wanneer zij niet het gevoel hebben dat hun ouders hen onvoorwaardelijk liefhebben. Voordat zij zich kunnen identificeren met hun ouders en vertrouwelijk met hen om kunnen gaan, moeten zij weten en ervaren dat hun ouders echt van hen houden en hen volkomen accepteren⁵⁹. Campbell wijst er ook op dat tieners meer emotioneel dan cognitief zijn ingesteld. Zo kunnen zij zich veel beter herinneren hoe zij zich in een bepaalde situatie voelden dan de precieze feiten⁶⁰.

EVELINE CRONE

Ontwikkelingspsycholoog Eveline Crone geeft in haar boek *Het Puberende Brein*⁶¹ een samenvatting van wat er de laatste jaren is ontdekt over de hersenen van adolescenten. Hieronder worden de bevindingen genoemd die relevant zijn met betrekking tot deze literatuurstudie. Daarbij wordt getracht een aantal mogelijke gevolgen van deze bevindingen te beschrijven voor de religieuze ontwikkeling.

Het emotiegedeelte van de hersenen van tieners wordt onder invloed van toenemende hormonale veranderingen extra gestimuleerd en is extra gevoelig. Het regulerende gebied van hun hersenen is echter nog niet uitgerijpt en kan het hypergevoelige emotiesysteem moeilijk onder controle houden⁶². Het gevolg is dat het voor tieners bijvoorbeeld moeilijk is om de lange termijnconsequenties van hun gedrag te overzien⁶³. Onze hersenen zijn zo ontwikkeld dat we in het geval van een moeilijke beslissing een gevoel ontwikkelen voor wat goed of fout is. Deze gevoelens geven ons de mogelijkheid om korte- en lange termijnbeslissingen snel tegen elkaar af te wegen, omdat een rationele afweging voor iedere beslissing veel tijd zou kosten. Het gevoel voor wat beter is op de lange termijn, is een vaardigheid die pas laat wordt ontwikkeld. Een tiener zal daardoor sneller voor voordeel kiezen op de korte termijn, dan op de lange termijn⁶⁴. Rationeel weten tieners vaak wel welke situaties gevaarlijk zijn en welke niet. Het verschil met volwassenen zit echter in de emoties die zij ervaren wanneer zij een beloning in het vooruitzicht zien of de beloning of het verlies

⁵⁵ Maliepaard, A., *Bijbel en club... indirect geopend*. Geraadpleegd via www.ngkjeugdwerk.nl/images/user/Downloads/Archief/Bijbelclub1.doc op 17-8-2010.

⁵⁶ EO Ronduit. *Interactief geloven*. Onderzoek waar naar wordt verwezen in Maliepaard, A., *Bijbel en club... indirect geopend*. Geraadpleegd via www.ngkjeugdwerk.nl/images/user/Downloads/Archief/Bijbelclub1.doc op 17-8-2010.

⁵⁷ Campbell, R., *Omgaan met tieners, een kunst apart* (Hoornaar: Gideon, 2000), p. 144.

⁵⁸ Campbell, *Omgaan met tieners, een kunst apart*, p. 146.

⁵⁹ Campbell, *Omgaan met tieners, een kunst apart*, p. 147.

⁶⁰ Campbell, *Omgaan met tieners, een kunst apart*, p. 147, 148.

⁶¹ Crone, E., *Het Puberende Brein. Over de ontwikkeling van de hersenen in de unieke periode van de adolescentie* (Amsterdam: Bert Bakker, 2009) 180 pp.

⁶² Crone, *Het Puberende Brein*, p. 108, 109.

⁶³ Crone, *Het Puberende Brein*, p. 103.

⁶⁴ Crone, *Het Puberende Brein*, p. 95.

daadwerkelijk ervaren⁶⁵. Zoals gezegd nemen we de meeste beslissingen op basis van onze emoties. De gevoelens bij het alleen al uitzien naar een beloning kan het bij tieners soms al winnen van de analyse van mogelijk gevaar⁶⁶.

Zoals eerder al gezegd spelen emoties een belangrijke rol in de religieuze beleving van tieners. Op basis van de hierboven uitgelegde invloed van emoties op het nemen van beslissingen, kan wellicht voorzichtig geconcludeerd worden dat tieners ook in het geloof het korte termijn voordeel belangrijker vinden dan een lange termijnvoordeel. Religie is iets dat je op dit moment moet helpen. Maar mag het je ook nu iets kosten, met een voordeel op de langere termijn? Nu lijden ondergaan in de wetenschap dat God later trots op je is? Nu volharden, zodat je groeit in het geloof? Dit is voor veel volwassenen al een moeilijk aspect aan hun geloof. Voor tieners zal dit gezien de hierboven genoemde uitleg alleen nog maar lastiger zijn. Zij zijn eerder geneigd alleen te kijken naar het korte termijnvoordeel/beloning.

IDENTITEITONTWIKKELING

Hieronder wordt de identiteitontwikkeling van tieners beschreven vanuit de visie van verschillende auteurs. Dit is relevant, omdat de ontwikkeling van de identiteit ('wie ben ik?') sterk is verbonden met de religieuze ontwikkeling.

JAN DE WIT E.A.

Ontwikkelingspsychologen Jan de Wit, Guus van der Veer en Wim Slot schrijven in het boek *Psychologie van de Adolescentie* dat Erik Erikson acht ontwikkelingsfasen onderscheidt, waarvan de vijfde fase plaatsvindt in de adolescentieperiode. Dit is de fase van de identiteitontwikkeling. Volgens Erikson is de ontwikkeling van een identiteit de belangrijkste opgave voor de tiener. Voor de identiteitontwikkeling is het van belang dat de identificatie met de ouders wordt losgelaten. Wat dit loslaten betreft, blijken er twee groepen te zijn: enerzijds is er een groep tieners die een heftig losmakingproces doormaakt, vroeg in de tienerperiode. Anderzijds gaat dit voor een andere groep veel geleidelijker, zonder veel problemen. Tieners hebben een beeld van hoe zij zelf zijn, terwijl anderen soms een ander beeld van hen hebben. Ook conflicteert hoe men is, soms met hoe men wil zijn. Identiteitsproblemen tijdens de adolescentie worden door deze contrasterende aspecten veroorzaakt. Als de tiener aan het eind van de adolescentie komt, treedt acceptatie op van de verschillende zelfbeelden en ontstaat er meer orde. Op de zelfwaardering⁶⁷ van de tiener, heeft de vergelijking die de tiener met andere tieners maakt de grootste invloed⁶⁸.

SABINE VAN DER HEIJDEN

Sabine van der Heijden schrijft in haar boek *Revisie* dat bij jonge tieners nog steeds speelt waar kinderen op de basisschool ook al mee bezig zijn, namelijk het ontwikkelen van hun bekwaamheden: zij ontdekken wat ze goed kunnen. Jonge tieners voelen zich daarbij minderwaardig, wanneer het minder goed lukt dan bij hun leeftijdsgenootjes. Dit is dan ook de reden waarom tieners zo dol zijn op competitie spellen: je kunt laten zien hoe goed je bent. Tieners werken aan hun zelfbeeld en de vragen 'wie ben ik?' en 'waar hoor ik bij?' proberen zij voor zichzelf te beantwoorden. In deze periode zijn tieners kwetsbaar, omdat zij heel gevoelig zijn voor falen, angst en voor gek staan en afwijzing⁶⁹.

De emoties van jonge tieners zijn vaak sterk wisselend en zij kunnen het ene moment iets of iemand helemaal geweldig vinden en het andere moment totaal het tegenovergestelde. Zij uiten hun emoties vaak heftig, maar zijn deze ook weer snel vergeten⁷⁰. Hoewel de samenleving is veranderd en de manier waarop tieners worden opgevoed, levert de puberteitsontwikkeling voor tieners in elke

⁶⁵ Crone, *Het Puberende Brein*, p. 104.

⁶⁶ Crone, *Het Puberende Brein*, p. 107.

⁶⁷ Dit omvat cognitieve, sociale en affectieve aspecten van de beoordeling en waardering van de eigen persoon.

⁶⁸ Wit, *Psychologie van de Adolescentie*, p. 187-209.

⁶⁹ Heijden, *Revisie*, p. 110.

⁷⁰ Heijden, *Revisie*, p. 110.

generatie toch dezelfde vragen op: *Wie ben ik? Wat geeft mijn leven zin? Hoe wil ik mijn leven verder ontwikkelen? Bij wie vind ik bevestiging en acceptatie? Welke mensen kan ik vertrouwen?* Het is voor tieners belangrijk dat zij horen, zien en ervaren dat er een God is die van hen houdt. Dat Hij hen heeft gemaakt als unieke en mooie mensen, die Hij accepteert. Zij zijn gewild door God die hen een doel geeft in hun leven en hen elke keer de mogelijkheid geeft een nieuwe start te maken, omdat Hij hen vergeeft⁷¹.

ANTHONY GIDDENS

De Britse socioloog Anthony Giddens beschrijft dat identiteit gezien moet worden als een reflexief - bespiegeld - proces. Door verschillende ervaringen, uitdagingen en teleurstellingen, krijgt men niet alleen een beter begrip van wie men is, maar wordt ook actief de eigen identiteit herbouwd. Volgens Giddens stellen individuen aan het eind van de 20^e eeuw (en daarmee ook in deze tijd) zich niet meer afhankelijk van hun eigen traditie, maar is het aannemelijker dat zij in hun identiteitontwikkeling hun eigen leven analyseren en evalueren op basis van hun ervaringen⁷². Door het opdoen van ervaringen en het maken van keuzes leren tieners niet alleen over zichzelf, maar ontwikkelen zij ook hun eigen identiteit. Het proces van identiteitontwikkeling heeft betrekking op heel hun leven en verklaart dan ook voor een groot deel hun grote zorg voor hun levensstijl, kleding et cetera. Tieners hebben in het proces van identiteitsontwikkeling de ruimte nodig om te kunnen experimenteren. De traditionele cultuur wordt niet zonder meer klakkeloos overgenomen. In plaats daarvan wordt in het proces van experimenteren zelf gekozen welke aspecten van de traditionele cultuur een plaats wordt gegeven⁷³.

MANUEL CASTELLS

Ton Zondervan haalt de Spaanse socioloog Manuel Castells⁷⁴ aan, die stelt dat we tegenwoordig onze persoonlijke identiteit niet meer in eerste instantie ontleen aan het horen bij institutionele en plaatsgebonden verbanden. In plaats daarvan is het vormen van je identiteit een opdracht geworden voor elk individu. Iedereen creëert daarvoor vastere en lossere netwerken van contacten rond zichzelf, voor een groot deel op basis van de eigen voorkeuren en affiniteiten. Bellen, MSN-en, SMS-en, het gebruiken van sociale netwerksites en het regelmatig checken van de e-mail is zeer belangrijk voor de meeste tieners, maar niet zonder reden: dit is dé manier hoe zij hun sociale contacten vorm geven. *"Ik bel, dus ik ben"* aldus Zondervan⁷⁵.

ROBERT WUTHNOW

De Amerikaanse socioloog Robert Wuthnow beschrijft dat het worstelen met bepaalde vragen en problemen voor sommigen een manier is om hun geloof persoonlijk te maken. Veel tieners passen zo hun eigen geloofstraditie (waarmee zij zijn grootgebracht) aan om deze zichzelf eigen te maken. Het is dus heel belangrijk dat tieners de ruimte krijgen om te twijfelen en te worstelen met geloofsvragen. Wuthnow stelt daarbij wel dat, ook al hebben tieners de mogelijkheid om verantwoordelijk te zijn voor wat zij zelf geloven en hoe zij dit in hun leven integreren, sommigen slechts beperkt of zelfs helemaal met geloof bezig zijn⁷⁶.

BERT ROEBBEN

Praktisch theoloog en godsdienstpedagoog Bert Roebben schrijft dat de tienerperiode altijd al een spannende fase is geweest, maar dat deze vandaag de dag des te lastiger is. Tieners dienen namelijk

⁷¹ Heijden, *Revisie*, p. 116, 117.

⁷² Giddens, A., *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Californië: Stanford University Press, 1991), p. 75.

⁷³ Giddens, *Modernity and Self-Identity*, p. 81.

⁷⁴ Castells, M., *The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. 1: The Rise of the Network Society* (Oxford: Blackwell, 1996) 480 pp.

⁷⁵ Zondervan, T., *Jongeren en religie in de netwerksamenleving. De betekenis van Schillebeeckx' 'negatieve ecclesiologie'* (z.p., [2005]). Geraadpleegd op 20-07-2010 op <http://www.seekingsense.be/documenten/ArtikelZondervanTGL2005.doc>, p. 3.

⁷⁶ Wuthnow, R., *Growing up Religious: Christians and Jews and Their Journeys of Faith* (Boston: Beacon Press, 1999), p. 129, 130.

hun eigen identiteit op te bouwen, te midden van een onbesliste wereld, vol van leegte. De grote levensvragen blijven, terwijl de traditionele antwoorden ter discussie staan. Ondertussen wordt van hen gevraagd te groeien, plannen te maken en volwassen te worden⁷⁷. Roebben schrijft dat mensen vandaag de dag vrij willen zijn, maar ook niet anders kunnen: men móet vrij zijn. Jongeren kunnen zich overvraagd voelen: *“bekleed met volwassenheid, beoordeeld volgens volwassen maatstaven, maar achtergelaten zonder inzicht in het hoe en waarom van die volwassenheid”*⁷⁸. Ook zegt Roebben over jongeren: *“Hun identiteitsontwikkeling vindt plaats in het kader van een cultuur die zelf op zoek is naar identiteit”*⁷⁹. Overigens is het goed mogelijk dat Roebben zich bij de hierboven aangehaalde uitspraken vooral richt op al wat oudere jongeren en minder op tieners van ongeveer 12-14 jaar. In zijn boek gebruikt hij de term ‘jongeren’ (nooit ‘tieners’) en gezien de brede en verschillende definities die aan deze term worden gegeven, is het lastig om hier zicht op te krijgen.

CONCLUSIE DEELVRAAG 1

BETREKKING OP LEVEN EN SIGNIFICANT OTHERS

Het is voor tieners belangrijk dat religie een passende, samenhangende oriëntatie biedt te midden van de aspecten van hun dagelijks leven. Daarom dient er bij het ontwerpen en ontwikkelen van de Landing Pages rekening mee te worden gehouden het geloof niet losgekoppeld wordt van de dagelijkse bezigheden van tieners, maar juist daarbij aansluit. Omdat tieners nog onvoldoende grip hebben gekregen op de eigen identiteit en het eigen oordeel, vinden zij het lastig om een onafhankelijk perspectief in te nemen en zich daaraan vast te houden. Tieners proberen zich vaak nauwkeurig af te stemmen op de verwachtingen en oordelen van *significant others* - personen die een grote invloed op hem of haar hebben. Voorbeelden zijn dus erg bepalend voor de religieuze ontwikkeling van tieners. Bij het maken van de Landing Pages kan hierop worden aangesloten door aansprekende voorbeelden aan het woord te laten. Met bijvoorbeeld video's of citaten kunnen zij tieners prikkelen over (geloof)zaken na te denken.

GEVOEL

Hoe tieners religie gevoelsmatig ervaren maakt meer indruk op hen dan feitelijke kennis. In de content van de Landing Pages kan hierop worden ingespeeld door ruimte te laten voor geloofsbeleving en het geloof niet enkel feitelijk/dogmatisch te benaderen. De emoties van jonge tieners kunnen door hun hersenontwikkeling sterk en snel wisselen: het ene moment is iets helemaal geweldig en het andere moment totaal het tegenovergestelde. Het is belangrijk dat tieners niet alleen horen, maar ook zien en ervaren dat er een God is die van hen houdt. Ook daarom is het belangrijk om op de websites aandacht te geven aan het gevoelsaspect van het geloof. Een wijze waarop daarop dat bijvoorbeeld gedaan kan worden is door afbeeldingen te gebruiken die herkenbare emoties verwoorden.

LIEFDE OUDERS EN HULP IN HET HIER EN NU

Of tieners Gods liefde kunnen ervaren wordt voor een groot deel bepaald door de mate waarin zij onvoorwaardelijke liefde van hun ouders ervaren. Hier moet rekening mee worden gehouden, wanneer het thema *ouders* wordt behandeld op een Landing Page. Een tiener zal sneller kiezen voor voordeel op de korte termijn, dan op de lange termijn. Religie is voor hen daarom ook iets dat je op dit moment verder moet helpen. Daar kan bij worden aangesloten op de websites. Op de ‘*WaaromJezus? voor jou*’ cursus en eventuele latere contacten met christenen mag echter ook ontdekt worden dat een relatie met Jezus veel meer is dan functionele hulp in het hier en nu. Tieners verschillen van volwassenen in de emoties die zij ervaren wanneer zij een beloning in het

⁷⁷ Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 45.

⁷⁸ Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 50, 51.

⁷⁹ Mette, N., *Identity Before or Identity Through Familiarizing with Plurality? The Actual Discussion Concerning School Religious Education in Germany*, in: Roebben, B., en Warren, M. (e.a.), *Religious Education as Practical Theology. Essays in Honour of Professor Herman Lombaerts* (Leuven: Peeters, 2001), p. 217-244.

vooruitzicht zien of de beloning of het verlies daadwerkelijk ervaren. Dit verklaart deels waarom zij soms beslissingen nemen waar volwassenen niets van begrijpen.

IDENTITEIT

Bij de identiteitontwikkeling van tieners treedt vaak een conflict op door een verschil tussen hoe men is en hoe men wil zijn. Of een conflict tussen hoe de tiener zichzelf ziet en het beeld dat anderen van hem of haar hebben. Dit verklaart deels waarom tieners vaak enthousiast worden van competitie spellen; dit geeft hen de mogelijkheid om erkenning te krijgen bij leeftijdsgenoten. Op de Landing Pages zullen spellen met een competitie element daarom zeker bij tieners aanslaan. Bellen, MSN-en, SMS-en, het gebruiken van sociale netwerksites en het regelmatig checken van de e-mail zijn niet zonder reden zo belangrijk voor tieners: het onderhouden van deze contacten definieert voor een groot deel hun identiteit! Wanneer deze communicatiemiddelen ter sprake komen of er wordt overwogen om deze te gebruiken bij de Landing Pages, is het goed om dat te onthouden.

EXPERIMENTEREN

De traditionele cultuur wordt tegenwoordig niet meer in zijn geheel klakkeloos overgenomen, terwijl veel grote levensvragen wel degelijk blijven bestaan. De ene tiener wil een maatstaf om naar te leven en de ander zoekt naar de zin van het leven. Weer andere tieners snakken wanhopig naar iets dat hen laat zien hoe zij moeten leven of naar iets om zich aan vast te kunnen klampen. Dit zijn levensvragen die sterk gerelateerd zijn aan hun identiteit. Een identiteit die zij door middel van ervaringen opbouwen, te midden van een onbesliste wereld, vol van leegte. Het is belangrijk dat tieners de ruimte krijgen om te experimenteren, te twijfelen en te worstelen met ethische- en geloofsvragen.

Dit experimenteren doen tieners in de praktijk bijvoorbeeld doordat zij zelf kiezen welke aspecten van de traditionele cultuur zij een plaats willen geven. Dit is voor hen een manier om het geloof eigen te maken. Op de Landing Pages zou het daarom goed zijn om tieners de ruimte te geven om zelf te experimenteren en zo al zoekende nieuwe inzichten te laten verwerven. Wanneer zij iets zélf ontdekken, nemen zij het veel serieuzer dan wanneer het hen wordt opgelegd. Uiteraard is het bij dit zelf laten ontdekken wel belangrijk om op de juiste momenten sturing te geven; bijvoorbeeld door een kritische vraag die tieners verder aan het denken zet. Dit zou op de Landing Pages aangeboden kunnen worden in de vorm van quizjes of interactieve video's. Deze bieden zowel ruimte aan de eigen inbreng van de tiener als de mogelijkheid om feedback te geven op de tiener.

DEELVRAAG 2: WELKE CONCLUSIES VOLGEN UIT RECENTE ONDERZOEKEN OVER DE RELIGIEUZE BELEVING VAN TIENERS VAN 12-17 JAAR?

Om inzicht te krijgen in recente studies naar de religieuze beleving van tieners, wordt hieronder in het kort een samenvatting gegeven van relevante resultaten van de onderzoeken *'Making Sense of Generation Y'*, *'De Deugd van Tegenwoordig'* en *'Godsdienst? Lekker belangrijk'*.

'MAKING SENSE OF GENERATION Y'

Uit het Engelse onderzoek *'Making Sense of Generation Y'*⁸⁰, dat is uitgevoerd onder 124 Britse jongeren tussen de 15 en de 25 jaar, wordt geconcludeerd dat jongeren anno 2006 gelukkig zijn met een leven zonder God en nauwelijks meer geïnteresseerd zijn in spiritualiteit. Volgens de Anglicaanse kerk gaan de conclusies volledig in tegen de *"wijdverbreide gedachte dat hedendaagse jongeren spiritueel hongerig blijven"*⁸¹. Bij *"spiritueel hongerig"* wordt waarschijnlijk heel concreet de behoefte aan een God bedoeld en niet zozeer een honger naar spirituele, bovennatuurlijke ervaringen. De onderzoekers zijn immers van mening dat de term *'spiritueel'* te snel wordt gebruikt

⁸⁰ Savage, S., et al., *Making sense of Generation Y: the world view of 15- to 25-year-olds*. (London: Church House Publishing, 2006) 183 pp.

⁸¹ Nieuwsbericht op http://weeswaakzaam.punt.nl/?id=269018&r=1&tbl_archief=0&. Geraadpleegd op 20-07-2010.

voor niet-christelijke ervaringen in de seculiere wereld, terwijl zij voor christelijke missie menen dat ware *'spiritualiteit'* alleen plaats kan vinden binnen de Christelijke traditie, welke enkel gedefinieerd kan worden als de aanwezigheid en activiteit van Gods Heilige Geest⁸². In het voorwoord van het boek over het onderzoek, zegt John Sentamu, aartsbisschop van York: *"Het onderzoek suggereert dat jongeren blij zijn met hun leven zoals dat is, dat zij geen behoefte hebben aan een 'transcendent iets anders' en dat zij de kerk als saai en irrelevant beschouwen."*⁸³ (vertaald naar het Nederlands). Uit het onderzoek blijkt ook dat jonge mensen niet meer weten wat zonde inhoudt en dus ook niet de noodzaak voelen hiervan verlost te worden.

'DE DEUGD VAN TEGENWOORDIG'

Cultuurpsycholoog Maarten Prins concludeert in zijn onderzoek *'De deugd van tegenwoordig. Onderzoek naar jongeren en hun grenzen'*⁸⁴, dat bij tieners tussen de 12 en 18 jaar religie geen rol speelt in hun leven. 70% van de respondenten geeft aan dat religie niet belangrijk is in zijn of haar leven en meer dan de helft (54,9%) rekent zichzelf niet tot een kerk of religieuze gemeenschap. 26% Van de tieners die wel geloven noemt zichzelf Rooms-Katholiek en meer dan 5% Islamitisch. De stromingen Nederlands-hervormd, Gereformeerd en anderszins christelijke stromingen komen bij tieners ieder niet boven de 5% uit. Het is opvallend dat de Islam dus de tweede religieuze stroming is onder tieners, terwijl Prins aangeeft dat allochtone – en daarmee veel Islamitische – tieners in zijn onderzoek ondervertegenwoordigd zijn, dus zal volgens de verwachtingen van Prins tussen de 6 en 10% van hen Islamitisch zijn. Voor de meeste tieners is religie echter onbelangrijk⁸⁵.

'GODSDIENST? LEKKER BELANGRIJK'

Op 23 mei 2008 heeft in Utrecht een symposium plaatsgevonden met de naam *'Godsdienst? Lekker belangrijk!'*. Op het symposium werd een tussenrapport gepresenteerd van een groter onderzoek: *'Godsdienst? Lekker belangrijk! Onderzoek naar jongeren en zingeving, tussenrapport'*⁸⁶. De verantwoordelijken voor dit onderzoek zijn Monique van Dijk-Groeneboer, Jacques Maas en J. van den Bosch. Een citaat uit de aankondiging van het symposium:

*"Vanuit verschillende religieuze en spirituele tradities 'shoppen' jongeren voor hen aansprekende en interessante ideeën bij elkaar, die ze mengen tot een superindividueel geloof, zo lijkt het. De godsdienstsociologische vraag is dan welke deze tradities zijn waaruit jongeren hun geloof samenstellen, en vooral hoe ze dat doen. Naar de kerk of moskee gaan ze nauwelijks meer en in menig huis is godsdienst geen onderwerp van gemeenschappelijk gesprek of beleving. De 'populaire cultuur' is de voornaamste bron van zingevingrediënten: films, games, digitale sociale netwerken, enzovoorts. Bioscoopfilms en videogames bieden de moderne jongeren handvaten om na te denken over liefde en haat, toenadering en verzet, angst en troost, zonde en vergeving. De bestudering van deze impliciete theologie, die uit alle poriën van de 'populaire cultuur' druipt, is een van de godsdienstsociologische én theologische vragen van dit moment."*⁸⁷

Het onderzoek, gedaan onder leerlingen op Katholieke middelbare scholen in heel Nederland, is al twee keer eerder uitgevoerd in de tien voorgaande jaren. De meeste leerlingen hebben de leeftijd van 16 jaar⁸⁸. Hieronder wordt een samenvatting gegeven van relevante resultaten voor deze literatuurstudie. De drie belangrijkste levensdoelen van tieners zijn: 1. Vrij en onafhankelijk zijn (95%); 2. Een gelukkige relatie hebben (93%) en 3. een goed mens zijn (89%). Wat betreft de meest voorkomende godsbeelden geven tieners aan: 1. Er bestaat iets hogers wat we niet in woorden

⁸² Savage, *Making sense of Generation Y*, p. 167-169.

⁸³ Savage, *Making sense of Generation Y*, p. ix.

⁸⁴ Prins, M., *De deugd van tegenwoordig. Onderzoek naar jongeren en hun grenzen* (Radboud Universiteit Nijmegen, 2008) 38 pp.

⁸⁵ Prins, *De deugd van tegenwoordig*, p. 13.

⁸⁶ Dijk, M.C.H. van, Maas, J.J.C., Bosch, J.J.G. van den, *Godsdienst? Lekker belangrijk! Onderzoek naar jongeren en zingeving, tussenrapport* (z.p., 2008).

⁸⁷ http://www.isidorusweb.nl/asp/default.asp?t=weblog_detail&weblog_id=5521, geraadpleegd op 20-8-2010.

⁸⁸ Dijk, *Godsdienst? Lekker belangrijk!*, p. 7.

kunnen vatten (46%); 2. Er is een groter geheel waarvan wij deel uitmaken (45%) en 3. Er bestaat een hogere macht (40%). De belangrijkste functies van religie volgens de tieners 1. Mensen krijgen zekerheid door het geloof (65%); 2. Mensen krijgen een gevoel van geborgenheid door het geloof (65%) en 3. Geloof helpt mensen om de moed niet te verliezen (80%). Verder zijn ook de volgende resultaten interessant: 14% van de tieners noemt zichzelf religieus; 46% geeft aan precies te weten wat hij/zij gelooft; 10% zegt wel te willen geloven, maar het niet te kunnen; 14% zegt dat God voor hem/haar belangrijk is en 63% van de geënquêteerde tieners geeft aan een richting/doel in het leven te hebben.

Iets anders dat uit het onderzoek kwam is dat het woord 'God' veel weerstand opriep. Een groep tieners zegt automatisch 'nee' op alles waar het woord 'God' in voor komt. Er wordt niet meer genuanceerd geantwoord, maar men zet zich tegen de term af. Tieners wijzen traditioneel christelijke taal bij voorbaat af. Religie lijkt tieners niet veel te doen. Zeer interessant met betrekking tot deze studie zijn de antwoorden die tieners gaven op de open vraag "*wat vind jij in jouw leven belangrijk op het gebied van religie, geloof, zingeving, kerk en levensbeschouwing*"⁸⁹. Deze antwoorden zijn onder te brengen in verschillende groepen. Zo wordt in het rapport de volgende groepen onderscheiden:

- Theïstische tieners. Enkele kenmerken: geloof/God is belangrijk. In het geloof vind je houvast, steun en zekerheid;
- De respectvollen. Enkele kenmerken: respect is belangrijk, je kunt geloven wat je wilt. Iedereen mag dat zelf bepalen. Laat mensen in hun waarde;
- De ongelovigen. Ongelovige tieners gaven aan: geloof is niet belangrijk. Familie en vrienden zijn belangrijk, evenals gelukkig zijn. Geloof brengt veel oorlogen;
- De genieters. Enkele kenmerken: gelukkig zijn, gezond zijn, je niet laten vastbinden door een God, het leven is kort dus maak er iets van.

Hanneke Huibers heeft voor haar afstudeerscriptie het symposium '*Godsdienst? Lekker belangrijk!*' bezocht. In haar scriptie haalt zij praktisch theoloog Ruud Ganzevoort aan die op het symposium zegt dat het voor tieners belangrijk is wat zij zelf meemaken. Dogma's zijn volgens hem onderschikt aan het eigen levensverhaal en de eigen ervaring is dus belangrijker. Ervaringen zijn voor alle tieners belangrijk, ongeacht of zij religieus zijn of niet. Ganzevoort ziet wel een religieus potentieel bij tieners. Men moet echter goed beseffen dat de inhoud bij hen minder belangrijk is dan de ervaring. Ook is er volgens Ganzevoort weinig institutionalisering bij tieners. Ook Ton Zondervan komt op het symposium aan het woord. Hij sluit aan bij Ganzevoort, wanneer hij zegt dat we tieners moeten opzoeken waar zij zijn. Hij geeft aan dat er veel '*impliciete religiositeit*' is onder tieners, die vaak niet direct herkenbaar is. Tieners zijn gevoelig voor religieuze thema's, maar hebben vaak niet de concepten om dat te verwoorden. Daarom is er een goede beschrijving van religie nodig in jongerenonderzoek. Het is belangrijk te ontdekken met welke termen tieners bekend zijn, zodat op hen kan worden aangesloten⁹⁰.

KRITIEK OP HEDENDAAGS JEUGDONDERZOEK

Bert Roebben stelt dat het een zwaktebod is dat, wanneer in jeugdonderzoek vragen voorkomen naar levensbeschouwelijkheid en religie, hierbij het christendom, als referentiekader wordt gekozen. Tieners worden bevraagd over kerkgang, gebed, kennis en houdingen, religieuze voorstellingen, terwijl door de secularisatie het christelijke referentiekader zijn plausibiliteit is kwijtgeraakt⁹¹. Tieners ervaren hun bestaan niet meer in christelijke of kerkelijke termen. Dat religie en religieuze beleving in dergelijke onderzoeken zeer laag scoort, heeft er dus mee te maken dat een levensvreemd (theoretisch en institutiegoeid) geloof bevraagd wordt, "*dat niet met de andere sectoren van het leven te maken heeft en als dusdanig ook niet meer herkend wordt.*"⁹².

⁸⁹ Dijk, *Godsdienst? Lekker belangrijk!*, p. 7.

⁹⁰ Huibers, H., *Masterscriptie: Er moet ook een God bij. Over het concept dat jongeren hebben van religie* (z.p., 2008), p. 24, 25.

⁹¹ Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 46.

⁹² Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 47.

Opvallend is dat voor veel tieners de betekenis van het woord ‘God’ sterk verschilt, afhankelijk van de context. Hoewel dit woord hen in een onderzoeksvraag vreemd voorkomt, gebruiken zij het wel om een centraal element in hun gebed te benoemen, wat zij simpelweg niet op een andere kunnen definiëren⁹³. Volgens het godsdienstsociologisch onderzoek van Hans Alma is zelfs het begrippenkader voor kerkelijke tieners niet meer relevant voor hun eigen leven⁹⁴. Maar hoe zien tieners dan zelf hun religieus bewustzijn en hoe interpreteren zij hun leefwereld? Volgens Roebben zijn er van goede levensbeschouwelijke jeugdonderzoeken die daarop ingaan slechts weinig voorhanden⁹⁵.

CONCLUSIE DEELVRAAG 2

ONDERZOEKSMETHODOLOGIE

Het Engelse onderzoek ‘*Making Sense of Generation Y*’ concludeert dat tieners blij zijn met hun leven zoals dat is en dat zij geen behoefte hebben aan een “*transcendent iets anders*”. Ook stelt men dat tieners de kerk als saai en irrelevant beschouwen. Hoewel laatstgenoemde conclusie gegrond lijkt, is de conclusie dat tieners totaal geen behoefte hebben aan *Iemand* of *iets* dat hen zelf overstijgt wellicht te snel getrokken. Het blijkt immers dat in veel onderzoeken een voor tieners levensvreemd (theoretisch en institutiegoeid) – vaak Christelijk – geloof bevraagd wordt dat niets met de andere sectoren van hun leven te maken heeft en daarom niet wordt herkend.

CHRISTELIJKE TERMINOLOGIE

Door de secularisatie is het Christelijke referentiekader zijn plausibiliteit kwijtgeraakt. Zelfs voor kerkelijke tieners is het begrippenkader niet meer relevant voor hun eigen leven. In onderzoeken roept het woord ‘God’ bij tieners veel weerstand op. Het is daarbij des te opvallender dat zij in bepaalde situaties zelf wel het woord ‘God’ gebruiken. Blijkbaar is de betekenis van het woord voor hen afhankelijk van de context en wie het woord gebruikt. Het is zeer belangrijk hier rekening mee te houden bij het maken van de Landing Pages; er kan niet zonder meer vanuit worden gegaan dat traditionele religieuze terminologie (bijvoorbeeld een woord als ‘zonde’) bij tieners bekend is.

IMPLICIETE RELIGIOSITEIT

Er is meer onderzoek nodig naar de zogenaamde ‘*impliciete religiositeit*’ van tieners. Dit zijn bronnen die niet als traditioneel religieus worden beschouwd, maar bij tieners wel degelijk vormen bieden om bezig te zijn met zingevingrediënten: films, games, digitale sociale netwerken, enzovoorts. Deze bieden hen de mogelijkheid om na te denken over liefde en haat, toenadering en verzet, angst en troost, zonde en vergeving; zonder dat deze thema’s expliciet op een traditionele religieuze wijze worden besproken. Hierin liggen voor het ontwerpen en ontwikkelen van de Landing Pages belangrijke bronnen om uit te putten. In bijvoorbeeld populaire films, muziek en games kan gevonden worden welke religieuze en ethische thema’s tieners bezig houden en in welke vorm. Door deze bronnen als uitgangspunt te nemen wordt direct aangesloten op de ‘taal’ en leefwereld van tieners en wordt een concreet voorbeeld geboden.

RELIGIEUZE BELEVING EN LEVENSWAARDEN

Tegenwoordig ‘shoppen’ tieners de voor hen aansprekende en interessante ideeën bij elkaar, om deze te mengen tot een erg individueel geloof. Hun voornaamste levensdoelen zijn vrij en onafhankelijk zijn, een gelukkige relatie hebben en een goed mens zijn. Vooral dit laatste valt op, omdat dit juist niet op zichzelf gericht lijkt. De meest voorkomende godsbeelden onder tieners zijn die van *iets hogers* dat niet in woorden gevat kan worden, van *een groter geheel* waar wij deel van uitmaken of van *een hogere macht*. Wat betreft de functie van religie vindt men vooral zekerheid, een gevoel van geborgenheid en het helpen om de moed niet te verliezen belangrijk. Tieners vinden

⁹³ Janssen, J., Prins, M., ‘*Let’s reinvent the Gods*’. *De religie van Nederlandse jongeren in een Europese context*, in: *J* Tijdschrift over jongeren 1* (z.p., 2000), p. 4-14.

⁹⁴ Alma, H.A., *Geloven in de leefwereld van jongeren* (kampen: Kok, 1993).

⁹⁵ Roebben, *Godsdienstpiedagogiek van de hoop*, p. 47.

het ook belangrijk dat men respect heeft voor elkaar; iedereen mag zelf bepalen wat hij of zij gelooft en mensen moeten in hun waarde worden gelaten. Genieten is voor hen zeer belangrijk: gelukkig en gezond zijn. Voor veel tieners houdt dit in dat zij je niet laat vastbinden door een God; het leven is immers kort, dus maak er iets van. De gevestigde religies zijn voor de meeste tieners onbelangrijk. Sommigen zijn zelfs van mening dat het geloof veel oorlogen veroorzaakt. Hier moet bij worden aangesloten op de Landing Pages. Het is niet voor niets dat tieners dit vinden. Veel van bovengenoemde meningen weerspiegelen wat zij belangrijk vinden in het leven, waar zij naar verlangen.

DEELVRAAG 3: HOE KAN IN DE COMMUNICATIE VAN HET EVANGELIE WORDEN AANGESLOTEN BIJ DE RELIGIEUZE BELEVING VAN TIENERS VAN 12-17 JAAR?

Bij de beantwoording van deelvraag 1 en 2 is ingegaan op de religieuze beleving van tieners van 12-17 jaar. In deze paragraaf wordt beschreven hoe volgens verschillende auteurs kan worden aangesloten op die religieuze beleving in de communicatie van het evangelie. In de afsluitende subparagraaf wordt beschreven waar rekening mee moet worden gehouden bij het ontwerpen van de Landing Pages.

VIJF AUTEURS AAN HET WOORD

Hieronder wordt beschreven hoe vijf auteurs bepleiten dat aansluiting gezocht kan worden op de religieuze beleving van tieners van 12-17 jaar. Er wordt samengevat wat respectievelijk Ton Zondervan, Bert Roebben, Ross Campbell, Sabine van der Heijden en Corjan Matsinger over de religieuze beleving van de doelgroep zeggen.

TON ZONDERVAN

Om te leren geloven heb je mensen nodig en daarom vindt dit grotendeels binnen een geloofsgemeenschap plaats⁹⁶. Dit geldt ook voor tieners. Praktisch theoloog Ton Zondervan stelt echter dat tieners tegenwoordig amper nog traditionele verbanden hebben, waar zij met hun geloofsvragen terecht kunnen en worden gevormd: Er vindt in de meeste gezinnen weinig geloofsoverdracht plaats en ook in de kerk niet meer. Dit komt door de overgang van een verzuilde naar een netwerksamenleving. Hiermee is ook het verwerven van een diep verankerd besef verdwenen, dat men tot een bepaalde culturele groep met een religieuze identiteit behoort.

De enige plaats waar onder tieners nog vorming in religie en levensbeschouwing plaatsvindt in georganiseerd verband is de school. Deze vorming is echter sterk kennisgericht en heeft niet de functie tot committeren aan een bepaalde religieuze traditie. Religie is tegenwoordig geen sociale verplichting meer, maar iets waar men voor kan kiezen (net als bijna al het andere in onze maatschappij). Dit is dus hoe tieners in deze maatschappij tegen religie aankijken. Religie is versplinterd geraakt en in de cultuur uitgezaaid. Zij duikt in de samenleving op in nieuwe vormen, op nieuwe plaatsen en in nieuwe sociale verbanden. De religieuze vragen die zich op persoonlijk en maatschappelijk vlak bij tieners (en natuurlijk bij iedereen) voordoen, zijn immers niet verdwenen. Zondervan wijst erop dat religie bijvoorbeeld opnieuw opduikt op internet en in films⁹⁷.

Flexibiliteit is een gewoonte van tieners en daarmee zelfs een behoefte. Zondervan pleit er daarom voor, om voor de religieuze vorming van tieners gebruik te maken van de flexibele sociale verbanden waarin zij zich al bewegen. Dit dient volgens hem vorm te krijgen in vloeibare instituties, waar tieners met hun verlangen naar religieuze kennis en ervaring terecht kunnen. Bijvoorbeeld doordat tieners die elkaar ontmoeten bij grote activiteiten, in kleine informele groepjes met elkaar contact houden via internet. Zondervan pleit ervoor om buitenkerkelijke tieners niet te overtuigen om lid te worden van een *“kerk in een nieuw jasje”*, maar om aan te sluiten op hun flexibele sociale

⁹⁶ Dingemans, *In de leerschool van het geloof*, p. 118.

⁹⁷ Zondervan, *Jongeren en religie in de netwerksamenleving*, p. 1, 2.

verbanden en zo georganiseerd geloofsleven te laten ontstaan; een plaats waar zij nieuwe manieren bidden, vieren, delen en religieus leren⁹⁸.

Zondervan noemt hierbij wel dat geen enkele structuur geheel flexibel, vloeibaar kan zijn. De evangelische theoloog Pete Ward stelt in zijn boek *Liquid Church*⁹⁹ dat de leden van een vloeibare gemeenschap zichzelf moeten begrenzen door een orthodoxie te omarmen, geworteld in de traditie en geloofsbelijdenissen van de kerk. Dit veronderstelt echter wel vertrouwen en bekendheid met de kerk en haar traditie en dat is nu juist iets wat bij buitenkerkelijke tieners ontbreekt. Zij zullen zich daarom niet willen laten begrenzen door een kerkelijk orthodoxie. Zondervan concludeert dat het nadenken over de religieuze vorming van tieners in onze netwerksamenleving, indringende implicaties heeft voor ons denken over kerk-zijn¹⁰⁰.

BERT ROEBBEN

Hieronder wordt beschreven hoe Bert Roebben bepleit dat aangesloten kan worden op de religieuze beleving van tieners, zodat zij verder geholpen kunnen worden in hun zoektocht. In zijn boek definieert Roebben niet heel concreet de leeftijd waarover hij spreekt, wanneer hij het woord 'jongeren' gebruikt. Dit maakt het lastig om de bevindingen die hieronder worden beschreven allemaal te duiden voor de leeftijdsgroep van 12-17 jaar. Een aantal bevinden zal waarschijnlijk alleen gelden voor de oudste tieners van de doelgroep (en oudere jongeren). Ook viel op dat Roebben zich in zijn boek sterk richt op de Rooms-katholieke traditie. De bevindingen zijn hieronder denominatie onafhankelijk opgeschreven.

Bert Roebben pleit ervoor dat tieners ruimte krijgen in de geloofsopvoeding, zodat zij zoekend kunnen leren geloven¹⁰¹. Hierbij is het niet alleen belangrijk dat degene die hen begeleidt inhoudelijk en didactisch vaardig is, maar vooral dat deze betrokken en bereid is om daadwerkelijk naast de tiener te gaan staan. Hij durft de worsteling met de complexiteit van het bestaan aan en "laat zich in zijn waarden-, normen- en zinoriëntatie bevragen"¹⁰². Hij dient een hoopvol perspectief te bieden en tieners uit te nodigen "om een samenhangende kijk op het leven te leren formuleren en beleven"¹⁰³. Het leren van de tiener is als een reiservaring. Hierbij is het belangrijk te realiseren dat het niet alleen gaat om de reis op zichzelf, maar dat tieners ook graag willen thuiskomen. Volgens Roebben zijn hun vragen tegenwoordig: "is er een horizon van zinvolheid die ons zoeken zinvol maakt en houdt? Zijn er beelden van geslaagd leven die ons kunnen inspireren? Of moeten we zo nodig alles zelf uitvinden?"¹⁰⁴.

In de premoderne tijd was sprake van 'zinaanvaarding': mensen kregen de zin van het leven aangereikt door kerk en staat. Tegenwoordig is echter 'zinontdekking' een betere term: tieners leren bij het vak Levensbeschouwing de vaardigheid om de werkelijkheid te herlezen vanuit een levensbeschouwelijk perspectief wat hen wordt aangereikt door levensverhalen van anderen die zelf creatief met de werkelijkheid zijn omgegaan. Het is goed om tieners uit te dagen het eigen verhaal te herzien vanuit de mogelijkheid: 'het zou even goed anders kunnen zijn'. Dan wordt de voorkennis van de tiener niet teniet gedaan, maar gereconstrueerd vanuit het perspectief van de andere. Datgene wat de tiener wist was nog niet zo dom en slaat ergens op: anderen hebben ook met het leven in al zijn complexiteit geworsteld en fragmenten van antwoord verzameld. "Wellicht dien ik mijn perspectief iets te reconstrueren?"¹⁰⁵.

Tegenwoordig laten mensen, en tieners in het bijzonder, zich niet overhalen om hun levensverhaal volledig te laten bepalen door wat anderen daarover zeggen. Zij willen zelf architect zijn van hun eigen levensverhaal en wat zij zich niet persoonlijk kunnen toe-eigenen, zal voor hen ook nooit

⁹⁸ Zondervan, *Jongeren en religie in de netwerksamenleving*, p. 4, 5.

⁹⁹ Ward, P., *Liquid Church* (Hendrickson Publishers Inc, 2002) 128 pp.

¹⁰⁰ Zondervan, *Jongeren en religie in de netwerksamenleving*, p. 4, 5.

¹⁰¹ Roebben, *Godsdienstpädagogiek van de hoop*, p. 12.

¹⁰² Roebben, *Godsdienstpädagogiek van de hoop*, p. 13.

¹⁰³ Roebben, *Godsdienstpädagogiek van de hoop*, p. 14.

¹⁰⁴ Roebben, *Godsdienstpädagogiek van de hoop*, p. 110.

¹⁰⁵ Roebben, *Godsdienstpädagogiek van de hoop*, p. 111.

inzichtelijk worden¹⁰⁶. Als zij zelf niet inzien hoe een oud verhaal (het evangelie) de vanzelfsprekendheid en/of de gebrokenheid van hun verhaal kan omkeren, zal er niets gebeuren¹⁰⁷. Er is echter ook een gevaar aanwezig: *“de postmoderne gulzigheid wordt... gewoon doorgezet, maar nu op religieus vlak”*¹⁰⁸. Men tracht religie in gebruik te nemen voor het eigen welzijn, terwijl religie laat zich niet in gebruik nemen; het is een kosteloos gebeuren. Wanneer dat gebeurt is het slechts de functionele kant van religie die overblijft, volstrekke zelfregie (*‘als het werkt is het mooi’*). Zo wordt de mythe van de zelfverwerkelijking die eigen is aan onze tijd, gewoon doorgezet, terwijl de essentie van het Christelijke geloof - een daadwerkelijke overgave aan de transcendente God die de mens overstijgt - niet aan bod komt¹⁰⁹.

Ook stelt Roebben dat tieners het verlangen hebben om van waarde te zijn. Zij hebben dan ook een roep naar idealen die moet worden gehoord¹¹⁰. Het verlangen naar levensverdieping is niet uit te wissen. In reclame wordt daar slim op ingespeeld door het verlangen te thematiseren en krachtig in beeld te brengen. De invulling is vervolgens echter zuiver materieel, terwijl de mens uiteindelijk met een onvoldaan gevoel achterblijft. Bijvoorbeeld het verlangen dat alles goed is, zoals het is. Dit is bijna een religieuze ervaring. Reclame van Coca-cola kan zoiets bijvoorbeeld schitterend in beeld brengen, zodat het sterke emoties bij de kijker oproept. Vervolgens wordt deze sterke emotie gekoppeld aan een materieel product: Coca-cola¹¹¹. Maar dit kan natuurlijk nooit dit verlangen bevredigen dat God in de mens heeft gelegd!

*“De kerk geeft antwoorden op vragen die mensen niet stellen en zwijgt over problemen die hen wel bezighouden.”*¹¹². *“Omwillen van haar massieve waarheidsaanspraak mist de officiële kerk voor velen de concrete aansluiting met het geleefde leven dat niet in een morele of religieuze code te vatten is.”*¹¹³. De kerk staat dus voor velen ver weg van het leven van alledag. En dit geldt zeker voor tieners. Tieners willen graag op eigen kompas varen en zij voelen er dan ook vaak niet veel voor om zomaar ingeschakeld te worden in een groter geloofsgeheel dat hen vreemd is. Wanneer men voortdurend tracht om de ervaringen van tieners te koppelen aan kerkelijk gelovige items, zullen zich niet ernstig genomen voelen en afhaken¹¹⁴. Roebben zegt dat het raadzaam is om goed naar tieners te luisteren, omdat in hun protest, idealen en zelfs in hun vraag om kicks een verlangen schuilt om gehoord te worden. Zij houden volwassenen een spiegel voor: *‘Wat is jullie dragende grond om te doen wat je doet?’*. Het is goed als volwassenen hun verlegenheid met deze vraag erkennen, durven te luisteren naar tieners en ook zelf eerlijk hun diepste hunker ter sprake brengen. *“Zij delen dan met de jongeren de ruimte die vol is van leegte”*¹¹⁵.

Tieners gaan op een flexibele wijze om met datgene wat zij om zich heen aantreffen; zij hebben er plezier in om morele en levensbeschouwelijke overtuigingen en levenspatronen te verkennen, uit elkaar te halen en door elkaar te mengen. Dit proces is voor hen belangrijker dan het eindresultaat. Roebben noemt dat tieners volop bezig zijn met het experimenteren van met religie. Volgens hem vinden zij de werkelijkheidsoverschrijding, de utopie en de relationaliteit aantrekkelijke aspecten van religie. Zo noemt hij bijvoorbeeld het gebruik van religieuze connotaties en artefacten in muziekclips¹¹⁶. Religie is er altijd, ook al stuur je het via de voordeur naar buiten, dan sluipt het langs de achterdeur weer je huis binnen. Religie is de aanvaarding van het onbekende, het houden van het mysterie¹¹⁷.

ROSS CAMPBELL

¹⁰⁶ Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 192.

¹⁰⁷ Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 198.

¹⁰⁸ Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 52.

¹⁰⁹ Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 52, 189, 190.

¹¹⁰ Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 14.

¹¹¹ Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 54.

¹¹² Stappaerts, P., *God tussen kerk en discotheek* (Leuven: Davidsfonds, 1993) 140 pp.

¹¹³ Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 55.

¹¹⁴ Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 56.

¹¹⁵ Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 57.

¹¹⁶ Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 186.

¹¹⁷ Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 187.

Ross Campbell geeft een aantal manieren waarop ouders hun tieners geestelijk kunnen toerusten. Deze worden hier als algemene handvatten (dus niet specifiek voor ouders) beschreven: 1. Geestelijke waarden bijbrengen; niet enkel feiten, maar ook toepassing v.d. Bijbel op het dagelijks leven; 2. Vertellen over eigen geestelijke ervaringen; het beste is dat op het moment van de ervaring zelf te doen; 3. Wees een voorbeeld in vergevingsgezindheid en vraag vergeving aan de tieners als je iets verkeerd hebt gedaan; 4. Wees een supporter voor tieners; geef hen hoop in plaats van doemdenken¹¹⁸.

Omdat tieners meer emotioneel dan cognitief zijn ingesteld, kunnen zij zich beter herinneren hoe zij zich voelden in een bepaalde situatie, dan de precieze feiten. Daarom is het belangrijk hen met respect, vriendelijkheid en zorg te behandelen. Hoe een tiener tegen het geloof aankijkt wordt sterk bepaald door de gevoelens die hij of zij erbij heeft vanuit de geloofsopvoeding. Was deze saai en vernederend, dan zal de daarmee gepaard gaande emotie de geestelijke waarheden overspoelen. En als het kind positieve herinneringen heeft aan godsdienst en geloof, gaan deze deel uitmaken van zijn eigen persoonlijkheid en staat de tiener meer open voor religie¹¹⁹.

SABINE VAN DER HEIJDEN

Sabine van der Heijden geeft aan dat tijdens de middelbare schoolperiode veel tieners besluiten om af te haken van het geloof of juist een keuze te maken voor het geloof in (een) God. Omdat tieners tijdens deze periode de mogelijkheid ontwikkelen om abstract te denken (zie *Hoofdstuk 3: Ontwikkeling*), worden allerlei geloofsbegrippen als liefde, vergeving en genade en allerlei morele begrippen als goed en kwaad voor hen begrijpelijk. Tegelijkertijd is het nog wel van belang om deze abstracte begrippen met concrete vragen en voorbeelden te vertalen naar hun dagelijks leven¹²⁰.

Het is een gezonde ontwikkeling, wanneer tieners zich een periode gaan afzetten tegen het geloof en tegen de normen en waarden die zij van hun ouders en van de kerk kennen. Hierbij is het belangrijk dat hun vragen en kritiek serieus worden genomen en dat met hen wordt meegedacht in het vinden van antwoorden, als begeleiding in hun zoekproces. Deze antwoorden moeten de tieners echter niet worden opgelegd. Het is wel goed als ouderen duidelijk zijn over de antwoorden die zij zelf al hebben gevonden. Tieners laten hun mening over geloofszaken en ethische kwesties vaak sterk afhangen van de groep waarin zij zitten. Soms verandert de mening van een tiener dan ook wanneer de groep verandert. Soms zullen tieners niet voor hun mening durven uit te komen. Als tieners ouder worden, ontwikkelen zij meer en meer een eigen mening en durven zij hiervoor uit te komen¹²¹.

Ook identificatiefiguren zijn belangrijk voor hun houding ten opzichte van het geloof. Het is daarbij voor tieners essentieel dat het geloof bij hen leeft en betrekking heeft op hun hele levensstijl, dat het dus echt is en aantrekkelijk. Tieners willen het geloof ook zelf ervaren. Zij kiezen voornamelijk voor of tegen God, op gevoelsmatige basis en minder op basis van rationele afwegingen. Ook hun mening over wat goed of fout is, kan sterk per situatie verschillen, afhankelijk van hun gevoel op dat moment¹²².

CORJAN MATSINGER

Corjan Matsinger, docent aan de *Jongerenwerkersopleiding*¹²³ en schrijver van het boek *‘Heilige Grond. De plek van jongeren in de kerk’*¹²⁴ zegt in zijn boek dat een goede jongerenwerker tweetalig is. “Hij verstaat de ‘tale Kanaäns’, maar spreekt ook de taal van deze tijd.”¹²⁵ Het is daarom belangrijk om “de oude tunes, de oude melodieën, te gebruiken in het creëren van iets nieuws”¹²⁶. In de

¹¹⁸ Campbell, *Omgaan met tieners, een kunst apart*, p. 149-154.

¹¹⁹ Campbell, *Omgaan met tieners, een kunst apart*, p. 147, 148.

¹²⁰ Heijden, *Revisie*, p. 113-115.

¹²¹ Heijden, *Revisie*, p. 113-115.

¹²² Heijden, *Revisie*, p. 113-115.

¹²³ De Jongerenwerkersopleiding van Bijbelschool de Wittenberg.

¹²⁴ Matsinger, C., *Heilige Grond. De plek van jongeren in de kerk* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief, 2010) 165 pp.

¹²⁵ Matsinger, *Heilige Grond*, p. 12.

¹²⁶ Matsinger, *Heilige Grond*, p. 12.

communicatie van het evangelie is het dus belangrijk om de boodschap – die altijd hetzelfde is gebleven - zoveel mogelijk te brengen in de taal, muziek, beelden etc. van tieners. De Duitse theoloog Jürgen Moltmann aanhalend, noemt Matsinger dat tieners niet moeten worden gezien als de voortzetting van de eigen traditie of als klanten waaraan geld kan worden verdiend, maar dat zij geholpen moeten worden in hun zoektocht naar hun identiteit. Hierbij dient niet de agenda van de jeugdleider of jongerenwerker centraal te staan, maar de tiener zelf. Het is de uitdaging om tieners op een geheel eigen manier handen en voeten te laten geven aan de Christelijke spiritualiteit¹²⁷. Voor het ontwikkelen van de Landing Pages betekent dit dat aan tieners ruimte gelaten mag worden met betrekking tot de vorm waarin zij het geloof willen beleven. Terwijl zij juist aan het denken gezet mogen worden over het de inhoud van het Christelijk geloof en daar hun eigen weg in mogen vinden.

De titel van het boek *Heilige Grond* duidt op het idee dat God in het leven van veel tieners al aan het werk is. Ook al is dit misschien niet direct zichtbaar. Wanneer met hen in contact wordt getreden staat men dus in zekere zin op heilige grond. Dit is een heel andere insteek dan dat God zou moeten worden gebracht naar een plaats waar hij nog helemaal niet is (bij de tiener). Het draait veel meer om het helpen herkennen van de aanwezigheid van God in de leefwereld van de tiener. In die zin zijn jeugdleider en jongerenwerkers als een gids voor de tiener die hen helpt om God op te sporen die al lang op hen wacht¹²⁸. Dit sluit aan op wat al eerder in deze studie is gezegd over ‘*impliciete theologie*’ bij de beantwoording van deelvraag 2. Met de Landing Pages is het goed aansluiting te zoeken op deze ‘*impliciete religiositeit*’ van tieners en van daaruit te vertrekken.

Verder noemt Matsinger in zijn boek dat in elk mens iets is te zien van de grootheid van de Schepper. Ook tieners hebben kenmerken waarin iets van God is terug te zien. Bijvoorbeeld in hun radicaliteit: “*Zij kunnen de hypocrisie van de kerk genadeloos aan de kaak stellen*”¹²⁹. Andere voorbeelden zijn hun protest tegen onrecht, hun creativiteit, hun passionele romantische uitingen en hun verlangen om helemaal voor iets te gaan - tieners willen weten of het geloof het waard is om voor te sterven¹³⁰. Hierop kan worden aangesloten in de communicatie van het evangelie. Dit zijn aspecten die veel tieners bezitten en van daaruit kan worden ‘*vertrokken*’ wanneer met hen over God wordt gesproken.

EIGEN TOEVOEGING

Tot slot nog een eigen toevoeging vanuit de praktijk van het werken met tieners. Het gebruik van humor kan ontzettend belangrijk zijn in het contact met tieners. Hiermee kan het ijs gebroken worden en vervolgens een gesprek ontstaan over een serieuzer onderwerp. Ook kan het gebruik van humor op een verrassende wijze aan het denken zetten: gevolgen van bepaald gedrag of een bepaalde denkwijze worden ineens in een helder licht geplaatst. Bijvoorbeeld door een overdrijving – soms tot in het absurde. Daarmee kan voor tieners een punt ineens duidelijk worden en worden zij aan het denken gezet. Een ander voordeel van humor is dat het de ander vrij laat om er iets mee te doen of niet; wanneer een tiener het niet eens is met het punt dat gemaakt wordt, blijft er altijd nog de grap over waar je samen om kunt lachen.

In het werken met tieners kan het soms belangrijk zijn om een probleem bespreekbaar te maken door een voorbeeld te geven van iemand anders die een soortgelijk probleem heeft of had. Op die manier heeft een tiener veilig de ruimte om van een afstandje na te denken over zijn eigen probleem, zonder dat zijn of haar eigen probleem concreet ter sprake komt. De tiener kan die aspecten uit het verhaal van de ander gebruiken, die hij of zij nuttig acht bij het oplossen/benaderen van het eigen probleem. Dit heeft als voordeel dat het niet direct heel dichtbij komt, maar ook dat er

¹²⁷ Matsinger, *Heilige Grond*, p. 94, 95.

¹²⁸ Matsinger, *Heilige Grond*, p. 57, 58.

¹²⁹ Matsinger, *Heilige Grond*, p. 22.

¹³⁰ Matsinger, *Heilige Grond*, p. 22-26.

geen 'take-it or leave it' situatie ontstaat wanneer het probleem niet aansluit op het probleem van de tiener. Het is immers ook het verhaal van iemand anders en de tiener kan rustig verder lezen.¹³¹

GEBRUIK VAN INTERNET

In de voorgaande paragrafen zijn algemene wijzen beschreven om aan te sluiten op de religieuze beleving van tieners. Omdat met de Landing Pages gebruik wordt gemaakt van tieners, is besloten in deze laatste paragraaf specifiek aandacht te geven aan het medium Internet, dat als middel gebruikt kan worden om in de communicatie van het evangelie aan te sluiten op de religieuze beleving van tieners. Pas in de paragraaf 'Conclusie deelvraag 3' worden op basis van de bevindingen uit deze paragraaf (en natuurlijk ook voorgaande paragrafen) specifiek conclusies getrokken met betrekking tot het ontwerpen en ontwikkelen van de Landing Pages.

Bert Roebben wijst er op dat het gebruik van ICT iets kwalijks in zich kan hebben: de indruk wordt gewekt dat informatie gewoon voor het grabbelen ligt¹³². Onbewust kan daarmee worden gecommuniceerd dat de informatie ook minder waardevol is. Maerten Prins concludeert op basis van zijn onderzoek 'De deugd van tegenwoordig. Onderzoek naar jongeren en hun grenzen'¹³³ dat tieners tegenwoordig zeer veel tijd doorbrengen op internet. Naast de tijd dat zij op school zitten, brengen zij 2,8 uur per dag door aan de computer. Hiervan zijn zij 2,6 uur online en 2,3 uur besteden zij aan MSN. Uit het onderzoek van Prins blijkt dat vrijwel alle tieners gebruik maken van MSN (96,8%). Een kwart van de tieners vertelt op MSN persoonlijke dingen. Voor tieners biedt MSN een middel om die dingen te doen die zij anders minder snel zouden doen. Dit geldt vooral voor tieners die verlegen zijn. Het gaat in die gevallen bijvoorbeeld over het praten over hun gevoel, het versieren van iemand en het leren kennen van nieuwe mensen. Wat dat betreft is MSN voor tieners een zegen, maar er zitten ook negatieve kanten aan: tieners gebruiken er grovere taal (24,9% gebruikt grove taal) en schelden eerder iemand uit dan in het echt.

Daarnaast lopen tieners de kans te worden gepest, bedreigd (door respectievelijk 4,1% en 2,1% van de tieners) of uitgescholden. Een interessante bevinding in het onderzoek van Prins is dat tieners vaker eenzaam zijn naarmate zij langer op MSN zitten. Van alle tieners die aan het onderzoek van Prins deelnamen, gaf 11,9% aan zich eenzaam te voelen. Het is opvallend dat dit aandeel hoger is onder tieners die gebruik maken van MSN, namelijk een kwart. Juist tieners die zich eenzaam voelen gaan meer MSN-en, maar opvallend genoeg vermindert blijkbaar die eenzaamheid niet door MSN-contact¹³⁴. Een voordeel van internet is dat tieners er eerlijk persoonlijke dingen kunnen zeggen. Een nadeel daarvan is wel, dat deze lage drempel er ook voor kan zorgen dat er verkeerd met deze informatie wordt omgegaan door anderen.

Door gebruik te maken van de mogelijkheden van internet, kan goed worden aangesloten op het creatieve vermogen van tieners en ook op hun interesse in debatteren. Tieners kunnen veel creatiever zijn dan volwassenen, omdat zij nog niet de snelle en gevestigde hersenverbindingen hebben die volwassenen wel hebben. Juist dit geeft hen de mogelijkheid om buiten de geijkte banen te denken en met creatieve oplossingen te komen waar niemand ooit aan dacht¹³⁵. Ook blinken tiener uit in het debatteren en discussiëren. Zij worden kritischer en gaan vaker de discussie aan. Dit komt door de toenemende capaciteit om argumenten tegen elkaar af te wegen, in samenspel met een groeiende vaardigheid om zich in de ander te kunnen verplaatsen¹³⁶. Dit discussiëren, in combinatie met hun creatieve denkvermogen, zorgt ervoor dat tieners uitstekend kunnen bijdragen in het zoeken naar bijvoorbeeld oplossingen voor allerlei soorten (bijvoorbeeld politieke)

¹³¹ Deze feedback werd gegeven door jongerenwerker Patricia de Jong op een conceptversie van de Landing Page 'Ik voel me alleen'.

¹³² Roebben, *Godsdienstpedagogiek van de hoop*, p. 109.

¹³³ Prins, M., *De deugd van tegenwoordig. Onderzoek naar jongeren en hun grenzen* (Radboud Universiteit Nijmegen, 2008) 36 pp.

¹³⁴ Prins, M., *De deugd van tegenwoordig. Onderzoek naar jongeren en hun grenzen* (Radboud Universiteit Nijmegen, 2008) p. 23-26.

¹³⁵ Crone, *Het Puberende Brein*, p. 151.

¹³⁶ Crone, *Het Puberende Brein*, p. 27.

problemen¹³⁷. Op internet kan hier zeer goed ruimte aan worden gegeven. Ook om tieners over het geloof te laten nadenken is het belangrijk om hen hier op hun eigen creatieve manier mee te laten experimenteren. Nieuwe internet technieken kunnen worden ingezet om tiener zelf creatief aan de slag te laten gaan, zodat zij zelf hun mening kunnen vormen en kunnen uiten.

Het is voor tieners moeilijk om hun gedrag te remmen wanneer zij worden onderbroken. Dit komt omdat hun hersenen daar nog niet klaar voor zijn. Zo kunnen zij bijvoorbeeld in een drukke klas minder goed informatie filteren als volwassenen. Het is voor hen nog moeilijk om de automatische neiging om te reageren op opmerkingen van klasgenoten te onderdrukken¹³⁸. Hoewel adolescenten dus lijken uit te blinken in multitasken, blijkt juist uit onderzoek dat zij nog niet helemaal in staat zijn om verschillende taken tegelijk uit te voeren¹³⁹. Bij het gebruik van internet om tieners te bereiken dient er rekening mee te worden gehouden dat het niet zo is dat tieners wel veel verschillende taken tegelijk kunnen uitvoeren. Dit is een misverstand. Wel is het zo dat de houding van tieners opvallend snel kan wisselen tussen grappig en serieus¹⁴⁰. De content op websites voor tieners kan dus snel wisselen tussen een grappige en serieuze inslag. Voor tieners is dit geen probleem, terwijl volwassenen dit lastig en waarschijnlijk eerder wat oneerbiedig zouden vinden wanneer het een religieus onderwerp betreft.

Volwassenen vertrouwen bij het nemen van beslissingen op hun intuïtie, wat weer is gebaseerd op eerdere ervaringen. Tieners moeten echter lang nadenken en kunnen nog niet zo goed vertrouwen op hun intuïtie. Het is daarom voor het nemen van een ‘goede’ beslissing voor tieners belangrijk dat het probleem zo simpel mogelijk wordt aangegeven, zonder teveel details¹⁴¹. Bij het communiceren met tieners op internet, dient hier rekening mee te worden gehouden. De gevolgen van bepaald gedrag moeten voor tieners bijvoorbeeld simpel, maar treffend worden verwoord.

De hersenen van tieners lijken meer gericht te zijn op het krijgen van stimulans en bevestiging en kunnen minder met straffen en afkeuren. Het prijzen van de dingen die een tiener goed heeft gedaan, heeft dus meer effect dan afkeuring voor wat niet goed heeft gedaan, omdat de hersenen sterker reageren op positieve signalen. Het oplossen bijvoorbeeld een som zal dus beter gaan na positieve feedback dan negatieve feedback¹⁴². Ook dit is belangrijk om rekening mee te houden in de communicatie naar tieners toe op internet. Om hen aan het denken te zetten, helpt positieve feedback.

Uit het afstudeeronderzoek van Renze Klamer in 2009¹⁴³ naar de motieven achter het keuzegedrag van *WaaromJezus?* en *‘WaaromJezus? voor jou’* cursusgebruikers blijkt dat anonimiteit niet van groot belang is bij de beslissing voor aanmelding, hoewel het ook niet geheel onbelangrijk is. Van de 66 tieners (12-17 jaar) geeft 36,4% aan dat anonimiteit geen enkele rol heeft gespeeld bij hun aanmelding. 53% geeft aan dat het een beetje een rol heeft gespeeld en slechts 10,6% stelt dat het heel erg een rol heeft gespeeld¹⁴⁴. Het laagdrempelige karakter van de cursus wordt volgens Klamer wel erg gewaardeerd. Het is gemakkelijk om van achter de computer vragen te beantwoorden dan echt ergens heen te moeten gaan. Het is wel de vraag in hoeverre de conclusies betreffende de rol van anonimiteit met betrekking tot deelname aan de *‘WaaromJezus? voor jou’* cursus ook toepasbaar zijn in relatie tot Landing Pages. Hierbij zal het waarschijnlijk per onderwerp sterk verschillen in hoeverre tiener hun anonimiteit belangrijk vinden, al naar gelang de ernst van het onderwerp en hoe persoonlijk het voor hen is.

CONCLUSIE DEELVRAAG 3

¹³⁷ Crone, *Het Puberende Brein*, p. 164.

¹³⁸ Crone, *Het Puberende Brein*, p. 62.

¹³⁹ Crone, *Het Puberende Brein*, p. 64.

¹⁴⁰ Zie *Bijlage 3-Interview Mirjam de Bruin*.

¹⁴¹ Crone, *Het Puberende Brein*, p. 116.

¹⁴² Crone, *Het Puberende Brein*, p. 68, 69.

¹⁴³ Klamer, R., *Afstudeerscriptie: Waarom Jezus? Het waarom achter de geestelijke zoektocht van de cursisten* (z.p., 2009) 112 pp.

¹⁴⁴ Klamer, *Afstudeerscriptie*, p. 44.

OPSTAPEILANDEN

Om te leren geloven hebben tieners anderen nodig. De Landing Pages worden daarom ook gezien als opstapeilanden. Een eerste stap voor de tiener om in contact te komen met het Christelijk geloof. In de hoop dat zij vervolgens aan de *'WaaromJezus? voor jou'* cursus gaan meedoen en andere stappen (bijvoorbeeld een *Alpha* cursus) gaan doen om met andere zoekers en gelovigen in contact te komen. Zij kunnen informele groepen vormen om contact mee te houden, mogelijk gedeeltelijk via internet. Groepen waar ruimte is voor vragen en experimenteren en om op een eigen wijze aan het geloof vorm te leren geven.

NIEUWE VORMEN

Hoewel religie steeds meer versplinterd is geraakt sinds de verzuiling, blijken de religieuze behoeften van mensen toch niet te verdwijnen. Tieners hebben sterk het verlangen om van waarde te zijn. Zij hebben een roep naar idealen. De religieuze beleving van tieners komt terug in nieuwe vormen, op nieuwe plaatsen en in nieuwe sociale verbanden. Vooral de werkelijkheidsoverschrijding, de utopie en relationaliteit spreken hen aan in religieuze beleving. Die aspecten komen bijvoorbeeld terug in films of computerspellen. Ook kan gedacht worden aan een concert of reclames die aan een bijna religieuze ervaring uiting geven; een beleving die de mens overstijgt. Hier kan bij worden aangesloten op de Landing Pages door dergelijke bijna religieuze ervaringen als voorbeelden aan te halen of als vertrekpunt te nemen om iets uit te leggen. Ook is het belangrijk dergelijke *'impliciet theologie'* te bestuderen om meer inzicht te krijgen in de taal en beleving van tieners op religieus en ethisch gebied.

EXPERIMENTEREN EN UITDAGING

Tieners hebben ruimte nodig om zoekend te kunnen leren geloven. Wat tieners zichzelf niet persoonlijk kunnen toe-eigenen zal voor hen nooit van betekenis worden. Hiermee dient op de Landing Pages rekening te worden gehouden, door niet alles hapklaar aan te bieden, maar aan het denken te zetten en ruimte te laten voor creatief experimenteren. Dit kan bijvoorbeeld door middel van humor en het gebruik van interactieve spelletjes en quizjes. Omdat tieners graag debatteren kan hier wellicht ook ruimte aan gegeven worden. Tieners worden dan uitgedaagd om hun eigen visie te herzien vanuit de mogelijkheid *'het zou even goed anders kunnen zijn'*, zonder dat dit hen wordt opgedrongen. Ook kan op de Landing Pages gebruik worden gemaakt van getuigenissen en voorbeelden. Deze levensverhalen van anderen die creatief met de werkelijkheid zijn omgegaan kunnen hen helpen om de eigen werkelijkheid als het ware te herlezen.

RELIGIE ALS HULPMIDDEL

De postmoderne mens tracht tegenwoordig religie te zien als iets dat in gebruik genomen kan worden voor het eigen welzijn. Dit geldt ook voor tieners. Het Christelijk geloof is zeker goed voor iemands welzijn en dat aspect dient te worden belicht op de Landing Pages. Toch mogen tieners ook gaandeweg gaan ontdekken dat het Christelijk geloof in eerste instantie een ander perspectief heeft: een daadwerkelijke overgave aan de transcendente Schepper die de mens overstijgt. Dan is God niet meer een hulpmiddel, maar is Zijn aanbidding een doel op zichzelf. Omdat Hij die eer toekomt. Aan deze ontdekking dient op de Landing Pages echter nog geen aandacht te worden gegeven. Later, bijvoorbeeld tijdens een *'WaaromJezus? voor jou'* cursus of een *Alpha* cursus – kan dit langzaam aan ontdekt worden. Dit is een proces dat in gemeenschap met (andere) christenen plaats vindt. Op de Landing Pages komen tieners echter heel concreet met een bepaald probleem (bijvoorbeeld eenzaamheid). Het is dan al een flinke stap dat de link naar het christelijke geloof wordt gemaakt – helemaal wanneer men hier totaal niet mee bekend is. Tieners zullen zeker afhaken wanneer op dat moment niet bij hun emoties wordt aangesloten: daar kwamen zij niet voor op de Landing Page.

ZICH LATEN HOREN

Een insteek die mogelijk gekozen kan worden op een Landing Page is dat tieners de ruimte krijgen om zich te laten horen. Bijvoorbeeld door een interactieve module, waarmee zij iets van zichzelf achter kunnen laten. Zij hebben zelf immers het verlangen om gehoord te worden. Bovendien

hebben zij soms creatieve ideeën en kunnen volwassenen een spiegel voorhouden: *‘Wat is nu echt jullie dragende grond om te doen wat je doet?’*. Daar zou iets mee gedaan kunnen worden op een Landing Page; een plek waar tieners zich kunnen laten horen. Ook kan gedacht worden aan de mogelijkheid om tieners te laten meedenken in het zoeken van oplossingen voor bepaalde (bijvoorbeeld) politieke problemen. Overigens zal dat waarschijnlijk vooral voor het oudere deel van de doelgroep interessant kunnen zijn. De jongere tieners zijn hier nog niet zo sterk mee bezig.

GEESTELIJKE WAARHEDEN EN FEEDBACK

Op de Landing Pages is het belangrijk om tieners geestelijke waarheden bij te brengen en niet zozeer enkel feiten over God. Ook de toepassing van deze geestelijke waarheden op hun eigen leven is zeer belangrijk. Daarnaast is het belangrijk tieners aan te moedigen op de Landing Pages. Een positieve insteek stimuleert hen veel meer om over het geloof na te denken dan doemdenken. Ook positieve feedback zet tieners meer aan het denken dan negatieve feedback. Het prijzen van de dingen die een tiener goed heeft gedaan, heeft meer effect dan afkeuring voor wat niet goed is gedaan. Dit komt doordat de hersenen sterker reageren op positieve signalen.

OPVOEDING

Wanneer op een Landing Page de opvoeding van tieners ter sprake komt of het thema *Ouders*, is het belangrijk te beseffen dat de manier waarop een tiener tegen het geloof aankijkt sterk wordt bepaald door de gevoelens die hij of zij erbij heeft vanuit de geloofsopvoeding. Als deze saai en vernederend was, dan zal de daarmee gepaard gaande emotie de geestelijke waarheden overspoelen. Maar ook andersom kan een positieve geloofsopvoeding bijdragen aan interesse in het geloof.

NIEUWE VORM

Op de Landing Pages is het belangrijk om het evangelie – dat altijd hetzelfde is gebleven - zoveel mogelijk te brengen in de nieuwe taal, muziek, beelden etc. van tieners. Ook is het belangrijk de communicatie van het evangelie niet te zien als een mogelijkheid om de eigen traditie door te geven. Tieners moeten op de Landing Pages juist geholpen worden om op een geheel eigen manier handen en voeten te geven aan het Christelijk geloof. Daar hebben zij ruimte voor nodig met betrekking tot de vorm waarin zij het geloof willen beleven. Terwijl zij juist aan het denken gezet mogen worden over het de inhoud van het Christelijk geloof en daar hun eigen weg in mogen vinden.

REFLECTIE ASPECTEN VAN GOD

In tieners zijn bepaalde aspecten te zien van de grootheid van de Schepper. Zij kunnen bijvoorbeeld in hun radicaliteit op genadeloze wijze de hypocrisie van de kerk aan de kaak stellen. Andere voorbeelden zijn hun protest tegen onrecht, hun creativiteit, hun passionele romantische uitingen en hun verlangen helemaal voor iets te gaan - tieners willen weten of het geloof het waard is om voor te sterven. Op de Landing Pages kan hierop worden aangesloten door vanuit die aspecten te *‘vertrekken’*, wanneer met hen over God wordt gesproken.

HUMOR

In de communicatie met tieners kan op de Landing Pages kan ook goed gebruik gemaakt worden van humor. Hiermee kan het ijs gebroken worden bij een heftig onderwerp. Ook kan het gebruik van humor op een verrassende wijze aan het denken zetten: gevolgen van bepaald gedrag of een bepaalde denkwijze worden ineens in een helder licht geplaatst. Bijvoorbeeld door een overdrijving – soms tot in het absurde. Daarmee kan voor tieners een punt ineens duidelijk worden en worden zij aan het denken gezet. Een ander voordeel van humor is dat het de ander vrij laat om er iets mee te doen of niet; wanneer een tiener het niet eens is met het punt dat op de Landing Page gemaakt wordt, blijft altijd nog de grap over waar om gelachen kan worden.

VERHAAL VAN EEN ANDER

Het is goed als op de Landing Page een probleem wordt besproken aan de hand van het verhaal van iemand anders. Bijvoorbeeld door die persoon te citeren of door een video-interview met die persoon te laten zien. Op die manier heeft een tiener veilig de ruimte om van een afstandje na te denken over zijn eigen probleem, zonder dat zijn of haar eigen probleem concreet ter sprake komt. De tiener kan die aspecten uit het verhaal van de ander gebruiken, die hij of zij nuttig acht bij het oplossen/benaderen van het eigen probleem. Dit heeft als voordeel dat het niet direct heel dichtbij komt, maar ook dat er geen *'take-it or leave it'* situatie ontstaat wanneer het probleem niet aansluit op het probleem van de tiener. Het is immers ook het verhaal van iemand anders en de tiener kan rustig verder lezen. Dit is beter dan wanneer teksten heel sterk worden geschreven als: *"Voel jij je ook wel eens ontzettend verdrietig omdat..."*. Dit komt namelijk bij tieners gelijk heel dichtbij en er wordt ook het risico mee gelopen dat de tiener zich er niet direct in herkent en daardoor al snel afhaakt.

NADELEN COMMUNICATIE VIA INTERNET

Bij het ontwerpen van de Landing Pages dient er rekening mee te worden gehouden dat contact via internet tieners blijkbaar niet altijd minder eenzaam maakt. Het is ook belangrijk om er bij het ontwerpen van de Landing Pages rekening mee te houden dat de laagdrempelige wijze waarop tieners op het internet kunnen communiceren er voor kan zorgen dat tieners elkaar pesten, bedreigen of uitschelden. Dit is zeker een aandachtspunt, wanneer een Landing Page wordt ontworpen met communicatiemogelijkheden. Het laagdrempelige karakter van internet heeft grote voordelen - bijvoorbeeld voor tieners die verlegen zijn of niet makkelijk over hun probleem praten - maar ook zeker nadelen.

SNELLE WISSELING HOUDING

De houding van tieners kan opvallend snel wisselen tussen grappig en serieus. Bij het schrijven en ontwikkelen van content voor op de Landing Pages mag hier dan ook rekening mee worden gehouden. In tegenstelling tot veel volwassenen – die het voornamelijk als vermoeiend en misschien zelfs oneerbiedig zullen beschouwen – zullen tieners hierdoor geprikkeld worden en juist hun aandacht vast kunnen houden. Het is wel belangrijk te beseffen bij het ontwikkelen van de Landing Pages dat het een mythe is dat tieners op een effectieve wijze veel verschillende taken tegelijk kunnen uitvoeren (ook al proberen zij dit wel).

WAARDE INFORMATIE OP INTERNET

Een nadeel van internet is dat bij de bezoeker ook de indruk kan ontstaan dat informatie minder waardevol is. Wanneer iets immers gemakkelijk en zonder al te veel moeite op het scherm kan verschijnen, kan onbewust ook de indruk gewekt worden dat het minder belangrijk is. Wat dat betreft is het goed om tieners op de Landing Pages te prikkelen over het geloof, maar hen daarna uit te dagen een volgende stap te nemen; deelname aan de *'WaaromJezus? voor jou'* cursus of bijvoorbeeld contact met een hulpverlener wanneer dat meer gepast is.

SIMPEL EN CONCREET ADVIES

Tot slot dient er op de Landing Pages rekening mee te worden gehouden dat het belangrijk is om advies aan tieners zo simpel mogelijk te geven. Tieners moeten namelijk lang nadenken en kunnen nog niet zo goed vertrouwen op hun intuïtie. Daarom is een simpele communicatie van een advies belangrijk, zonder al te veel details. De gevolgen van bepaald gedrag dienen voor tieners bijvoorbeeld simpel, maar treffend te worden verwoord. Bijvoorbeeld met concrete voorbeelden.

5. CONCLUSIE EN INHOUDELIJKE VERANTWOORDING

In dit laatste hoofdstuk wordt op basis van de conclusies uit hoofdstuk 3 en 4 een set van richtlijnen gegeven die gevolgd kunnen worden bij het ontwerpen en ontwikkelen van Landing Pages. Deze richtlijnen zijn daarmee de eindconclusie van deze scriptie. Onder iedere richtlijn wordt verantwoord in welke mate en op welke wijze er vorm aan wordt gegeven op de Landing Page over het thema '*Ik voel me alleen*'. Bij richtlijnen die niet van toepassing zijn, is er "(n.v.t voor '*Ik voel me alleen*')\" achter de richtlijn geplaatst. Er is een onderverdeling gemaakt in richtlijnen voor inhoudelijke thema's, algemene communicatieve richtlijnen en richtlijnen die specifiek gerelateerd zijn aan het geloof.

RICHTLIJNEN VOOR INHOUDELIJKE THEMA'S

1. Spreek niet negatief over *lichamelijke kenmerken* van tieners. Hemel ook niet bepaalde lichamelijke kenmerken op. De tekst wordt immers ook gelezen door tieners die deze kenmerken niet hebben;

Dit is bewust niet gedaan op de Landing Page.

2. Besteed aandacht aan de emotionele en geestelijke kant van *seksualiteit*. In tegenstelling tot de lichamelijke kant blijft dit nog vaak onderbelicht. Zet tieners ook stil bij de mogelijke gevolgen (zwangerschap, Soa's) van seks. (n.v.t voor '*Ik voel me alleen*');

3. '*School*' en '*Ouders*' zijn belangrijke thema's in het leven van tieners. Het is goed om aan te sluiten bij de frustraties die zij hierover hebben. Hoe en of tieners Gods liefde kunnen ervaren wordt voor een groot deel bepaald door de mate waarin zij onvoorwaardelijke liefde van hun ouders ervaren;

Het thema '*ouders*' komt aan bod bij het gedeelte '*onbegrepen*', maar ook terloops op andere plaatsen. Het thema '*School*' wordt (impliciet) genoemd bij de gedeelten '*ik heb geen vrienden*' en '*ik word gepest*'.

4. '*Echtscheiding*' is een belangrijk thema voor veel tieners. Het is goed om op de Landing Page aan te sluiten bij het schuldgevoel, het ontbreken van een voorbeeld en het negatieve effect op de mening van de tiener over relaties. Dit thema leent zich goed voor een Landing Page op internet, omdat het heel moeilijk is om er met een tiener over in gesprek te raken;

Bij het gedeelte '*ik mis je*' wordt echtscheiding genoemd als een van de redenen waarom je je alleen kunt voelen.

5. Besteed ruimte aan het feit dat *vriendschappen* een grote rol spelen in het leven van tiener. Dit is onder andere zeer belangrijk voor het ontwikkelen van hun identiteit. Noem ook dat het niet altijd nodig is om in alles met de groep mee te doen. Geef ook aandacht aan het buiten de groep vallen, aan pestgedrag en aan eenzaamheid. Ook de grote hoeveelheid "*vrienden*" die sommige tieners hebben zijn lang niet altijd echte vrienden;

Het niet hebben van vrienden is een van de subthema's en '*vrienden*' worden ook op andere plaatsen op de Landing Page genoemd.

6. Bied tieners de ruimte om op een Landing Page mee te denken over bepaalde (bijvoorbeeld) *politieke problemen*. Dit geeft hen de mogelijkheid om gehoord te worden, wat zij vaak willen. Dit zal waarschijnlijk vooral het oudere deel van de doelgroep aanspreken en ook vooral tieners met een hoger opleidingsniveau (n.v.t voor '*Ik voel me alleen*').

7. Maak gebruik van voorbeeldfiguren die ‘cool’ zijn. Tieners schrijven de mening van iemand waar zij veel respect voor hebben hoog aan. Prikkel tieners door video’s en citaten van bekende (gelovige) mensen om over (geloof)zaken na te denken;

Dit is niet gedaan voor de Landing Page, omdat de tijd niet beschikbaar was om goede voorbeelden te vinden die echt iets zeiden dat aansloot op het thema en dat bruikbaar was. De Landing Page is nu zo opgesteld dat er een basis ligt die online gezet kan worden. Wanneer goede voorbeelden gevonden worden, kunnen deze in de toekomst worden geïntegreerd.

8. Bied op interactieve wijze ruimte aan het *vormen van een mening*. Bijvoorbeeld door discussiemogelijkheid te bieden met een interactieve module, waarbij een mening kan worden geselecteerd en de module een reactie kan geven die aan het denken zet. Daar kan de tiener dan weer op reageren en zo verder;

Net als bij richtlijn 7 is dit niet gedaan, omdat de tijd niet beschikbaar was om het te ontwerpen en te laten ontwikkelen. Wanneer de Landing Page eenmaal online is, kan deze worden uitgebreid met een dergelijk interactieve module. Mits daar tijd en geld voor beschikbaar is.

9. Geef *concrete voorbeelden*, want het abstract denken is bij tieners nog niet volledig ontwikkeld. Gebruik ook *eenvoudig taalgebruik* in korte zinnen, dat aansluit op de manier waarop tieners zelf spreken. Geef adviezen zo simpel mogelijk, zonder al teveel details. Tieners moeten namelijk lang nadenken en kunnen nog niet zo goed vertrouwen op hun intuïtie. Verwoord de gevolgen van gedrag bijvoorbeeld simpel, maar doeltreffend;

Op de Landing Page worden tips gegeven aan de tieners voor het betreffende probleem. Deze tips zijn zo eenvoudig mogelijk geformuleerd, met zo nodig concrete voorbeelden. Ook is er op gelet dat alle zinnen op de website kort zijn (erg belangrijk wanneer wordt geschreven voor het internet). Ook zijn verbeteringen aangebracht in het taalgebruik (meer in de ‘taal’ van tieners), na feedback van jongerenwerker Patricia de Jong.

10. Laat tieners *eerst het doel* weten van iets. Pas daarna kunnen zij gemotiveerd raken om bepaalde dingen te laten of anders te doen;

Bij het lezen van de tips op de Landing Page is het voor de tiener duidelijk dat dit tips zijn voor zijn of haar specifieke probleem (er is een introductiepagina aan voorafgegaan, maar ook worden de tips eerst kort geïntroduceerd). Het doel van de tips is daarom duidelijk. Bovendien waren de tieners waarschijnlijk al gemotiveerd om *iets* aan het probleem te doen (in meer of mindere mate). Anders kwamen zij immers niet op de Landing Page terecht.

11. Geef ruimte aan *creativiteit*. Bijvoorbeeld door interactieve mogelijkheden op de Landing Page. Creativiteit is een kracht van tieners;

Dit is niet gedaan voor de Landing Page, omdat de tijd niet beschikbaar was om creatieve functionaliteit uit te werken. De Landing Page is nu zo opgesteld dat er een basis ligt die online gezet kan worden. Eventueel kan deze in de toekomst worden verbeterd door meer aandacht te besteden aan creativiteit.

12. Maak gebruik van *humor*. Hiermee kan de aandacht worden getrokken en kan een heftig thema op een minder beladen wijze worden besproken. Ook kan het goed helpen om tieners stil te laten staan bij de gevolgen van bepaald gedrag of een bepaald handelen (door

bijvoorbeeld te overdrijven tot in het absurde). Bovendien blijft er iets te lachen over, ook als je het niet eens bent met het punt dat gemaakt wordt;

Op een aantal plaatsen op de Landing Page wordt een lichtgrappige opmerking gemaakt: '*een advertentie plaatsen is wellicht niet zo'n goed idee*' (Geen Vrienden - Tips), '*staat ie mooi voor niets te zoeken!*' (Geen Vrienden - Geloof) en '*Geloof me, toen was de harp helemaal hip!*' (Mis Iemand - Geloof). Dit zou aangevuld kunnen worden met meer luchtige opmerkingen.

13. Wissel *grappig en serieus* met elkaar af. Tieners hebben minder moeite in het omschakelen dan volwassenen. Zo kan juist de aandacht vast worden gehouden;

Zie de opmerking onder richtlijn 12.

14. Schrijf op *positieve toon*. Verwoord ook eventuele feedback positief. Dit heeft een beter, meer stimulerend effect dan negatief geformuleerde feedback;

De tips hebben een positieve insteek, die de tiener helpen om beter met zijn of haar probleem om te gaan. Er wordt getracht op positieve wijze perspectief te geven op een oplossing van een probleem of op mogelijkheden om beter met het probleem om te gaan.

15. *Gebruik extremen* om tieners aan het denken te zetten. Hierdoor worden zij geconfronteerd met een duidelijk voorbeeld van de gevolgen van bepaald gedrag of een bepaalde mening;

Op dit moment wordt één keer echt een extreme gebruikt op de Landing Page: '*staat ie mooi voor niets te zoeken!*' (Geen Vrienden - Geloof). Andere plaatsen waar dit in minder mate wordt gedaan: '*Want tsja, wie zegt ooit precies wat hij of zij denkt?*' en '*Het zou een saaie boel zijn als iedereen helemaal hetzelfde is ;-)*' (beiden op Onbegrepen - Tips).

16. Daag tieners uit hun eigen visie te herzien vanuit de mogelijkheid '*het zou even goed anders kunnen zijn*', zonder dat dit hen wordt opgedrongen. Doe dit door bijvoorbeeld gebruik te maken van levensverhalen van anderen die creatief met de werkelijkheid zijn omgegaan. Dat geeft tieners de vrijheid om te ontdekken: '*zo kan het dus ook*'. Zonder dat hen iets wordt opgedrongen;

Zie de toelichting onder richtlijn 22. Door middel van citaten bij de tips wordt de tiener aan het denken gezet: zo kan het dus ook. In de toekomst zou het goed zijn om ook het Geloof gedeelte uit te breiden met echte persoonlijke verhalen van tieners die steun ervaren van God.

17. Geef tieners de ruimte voor hun *eigen inbreng*, maar stel ook duidelijke *grenzen* door aan te geven wat goed of fout is. Hier kan bijvoorbeeld bij een interactieve module rekening mee worden gehouden;

Niet gedaan om dezelfde reden als die genoemd staat bij richtlijn 11. Hoewel er natuurlijk wel grenzen worden aangegeven op de Landing Page.

18. Spreek niet negatief over *communicatiemiddelen* als bellen, MSN-en, SMS-en, het gebruiken van sociale netwerksites en het regelmatig checken van de e-mail. Sluit hier eerder op aan door het gebruik te veronderstellen. Deze communicatie is zeer belangrijk voor tieners, omdat het onderhouden van deze contacten voor een groot deel hun identiteit definieert;

Bij de tips op de Landing Page wordt in het contact met Stichting Chris juist gebruik gemaakt van bellen of mailen. Stichting Chris heeft ook een chat mogelijkheid, maar omdat deze slechts zeer beperkt beschikbaar is, wordt dit niet genoemd.

19. Maak gebruik van *competitie-elementen* op de Landing Page. Bijvoorbeeld door interactieve spelletjes. Tieners vinden dit leuk omdat het de mogelijkheid geeft erkenning te krijgen van leeftijdsgenoten;

Niet gedaan om dezelfde reden als die genoemd staat bij richtlijn 11. Er wordt momenteel gezocht naar een (gratis) doolhof spelletje dat geplaatst zou kunnen worden op de pagina *Geen Vrienden – Geloof*. Die pagina gaat namelijk over God die op zoek is naar jou (net zoals jij op zoek bent naar vrienden).

20. Geef tieners de ruimte om *van zich te laten horen*. Bijvoorbeeld door interactieve mogelijkheden, waarmee zij iets van zichzelf achter kunnen laten of kunnen laten zien. Tieners hebben het verlangen gehoord te worden;

Niet gedaan om dezelfde reden als die genoemd staat bij richtlijn 11.

21. Hou er bij het aanbieden van *communicatie mogelijkheden* (chat, forum, Twitter etc.) rekening mee dat tieners door het laagdrempelige karakter ervan eerder *pesten, dreigen en schelden* op internet. Het laagdrempelige karakter van internet heeft niet alleen voordelen;

Op de Landing Page worden bewust geen communicatie mogelijkheden aangeboden, omdat dit gepaard zou moeten gaan met een goede controle en het beantwoorden van bijvoorbeeld e-mails. Dit is tijdsintensief en op dit moment is daar de mogelijkheid niet voor bij YFC. Bovendien is het doel van de Landing Pages veel meer om door te verwijzen naar plaatsen waar wel meer contactmogelijkheden zijn (*Stichting Chris, 'WaaromJezus? voor jou' en ikzoekgod.nl*).

22. Bespreek een probleem aan de hand van het *verhaal van iemand anders*. Op die manier heeft een tiener veilig de ruimte om van een afstandje na te denken over zijn eigen probleem, zonder dat zijn of haar persoonlijke situatie direct ter sprake komt. De tiener kan *die* aspecten uit het verhaal van de ander gebruiken, die hij of zij nuttig acht bij het oplossen/benaderen van het eigen probleem. Dit heeft als voordeel dat het niet direct heel dichtbij komt, maar ook dat er geen *'take-it or leave it'* situatie ontstaat wanneer het probleem niet aansluit op het probleem van de tiener.

Een eerdere versie van de Landing Page had nog veel direct taalgebruik als: *"Voel jij je ook wel eens..." of "Soms kan het ontzettend moeilijk zijn als..."*. Jongerenwerker Patricia de Jong gaf hier als feedback op dat tieners wel heel direct aanspreekt. Tieners willen wellicht liever wat van een afstandje over het probleem horen/lezen. Het direct persoonlijk aanspreken kan immers confronterend overkomen, wat kan afschrikken. Bovendien is de kans aanwezig dat de emotie van de tiener net niet helemaal wordt omschreven en dat daarmee de plank wordt misgeslagen. Daarom zijn de introductiepagina's over het subthema herschreven door fictieve citaten toe te voegen. Op die manier kunnen tieners korte ervaringen van anderen met het thema lezen en zien zij dat zij niet de enige zijn (wat op zich al bemoedigend kan werken). Ook is het op die manier minder erg wanneer zij zich niet in de ervaring van die andere persoon herkennen.

Op de Tips pagina is ook gebruik gemaakt van fictieve citaten om een aantal tips te illustreren, aanvullend op de al geschreven tips. Op de pagina die over het geloof gaat, wordt op dit moment geen gebruik gemaakt van persoonlijke verhalen van andere tieners die steun ervaren van het geloof. Het is immers belangrijk dat dergelijke geloofsgetuigenissen wel van echte personen zijn. Het verhaal is immers juist zo krachtig, omdat het echt gebeurd is. Op dit moment was het qua tijd niet mogelijk om tieners te vinden die zelf zo'n geloofsgetuigenis konden geven. Dit zou in de toekomst dan ook een goede uitbreiding/vervanging zijn op de tekst die nu gebruikt is. Bij de Introductie pagina en de Tips pagina is dit minder belangrijk,

omdat de citaten meer ter illustratie dienen en bovendien de kans groot is dat een tiener de citaten daadwerkelijk heeft gezegd/gedacht. In de toekomst zou de Landing Page uitgebreid kunnen worden met korte video's in plaats van citaten.

RICHTLIJNEN OMTRENT HET GELOOF

23. Verbind het *geloof heel concreet met de dagelijkse bezigheden* van tieners, zodat zij zien dat het geloof niet iets is dat los staat van het alledaagse leven;

Dit wordt op de Landing Page gedaan, doordat het geloof wordt verbonden met het probleem waar de tiener mee zit. Er wordt een perspectief geboden op de 'rol' die het geloof kan hebben in het omgaan met het probleem.

24. Schrijf over *ervaringen met God en Jezus* en benader het geloof niet als enkel dogmatisch;

Op de Geloof pagina's wordt gesproken over de emotionele rol die het geloof kan spelen in het omgaan met het probleem. Hierbij wordt bewust niet dogmatisch over God gesproken, maar veel meer in de trant van: hoe kan God je bij jouw probleem helpen? Persoonlijke ervaringen van andere tieners met God of met Jezus in relatie tot het subthema zijn niet opgenomen, omdat er geen tijd was om deze te vinden. Dit zou een goede uitbreiding zijn in de toekomst.

25. Schrijf niet alleen over emoties en over het geloof, maar maak ook gebruik van *foto's, video's en muziek* om emoties verwoorden;

Er is relatief veel tijd besteed aan het uitzoeken van goede foto's die geplaatst konden worden (er was een abonnement op de website www.shutterstock.com beschikbaar, waar rechtenvrije foto's konden worden gedownload). Ook zijn pogingen gedaan om goede muziek of video's te vinden, die zonder bewerking geplaatst konden worden. Dit was tijdsintensief en omdat het weinig opleverde, is hier geen tijd meer in gestoken. Daarom zijn geen video's toegevoegd. (Behalve op *En nu?*. De video van de 'WaaromJezus? voor jou' cursus wordt daar geplaatst.) De video's die waren gevonden, waren eigenlijk net niet goed. Bijvoorbeeld de rap formatie THC die een keer vloekt in een verder goed passende YouTube video. Een andere video was goed, maar niet geschikt door te amateuristische videobeelden. In de toekomst is het goed om de site uit te breiden met meer video en audio, maar de Landing Page is op dit moment zo ontworpen dat deze in ieder geval online gezet zou kunnen worden in december.

26. Houd er rekening mee dat het geloof voor tieners iets is dat hen in het *hier en nu* zou moeten helpen. Tieners verkiezen voordeel op de korte termijn boven voordeel op de lange termijn. Dat heeft met hun hersenontwikkeling te maken. Het is goed dat een tiener leert ontdekken dat er meer is dan het *hier en nu* en dat het geloof niet slechts een hulpmiddel is dat in gebruik genomen kan worden. Dit is echter iets dat later (bijvoorbeeld op de 'WaaromJezus? voor jou' cursus) ontdekt kan worden. Een tiener die op de Landing Page komt heeft een concreet probleem en wil daar mee geholpen;

Het geloof wordt heel direct gekoppeld aan het probleem dat de tiener heeft. Op die wijze wordt het geloof getracht dichtbij het dagelijkse leven van de tiener te halen. Er wordt dus gewezen op het 'voordeel' van geloven.

27. Geef tieners op de Landing Page de *ruimte om te experimenteren*, te twijfelen en te worstelen met ethisch- en geloofsvragen. Door te experimenteren kunnen tieners al zoekende nieuwe inzichten verwerven. Wanneer zij iets zélf ontdekken, nemen zij het veel serieuzer dan wanneer het hen wordt opgelegd. Geef sturing door wedervragen die aan het denken zetten.

Hier zouden interactieve mogelijkheden als quizjes of interactieve video's gebruikt kunnen worden;

Ook hiervoor zou in de toekomst meer interactiviteit kunnen worden toegevoegd. Op dit moment is de ruimte nog niet echt aanwezig om te experimenteren.

28. Veronderstel *geen bekendheid met christelijke termen* als bijvoorbeeld 'zonde'. Gebruik liever terminologie die wel bekend is (bijvoorbeeld 'fout' in plaats van 'zonde'). Wanneer een christelijke term gebruikt wordt, licht deze dan eerst duidelijk toe;

Op de website wordt zoveel mogelijk uitgegaan van totale onbekendheid met het geloof. Zelfs het woord 'God' wordt enigszins geïntroduceerd en verder toegelicht.

29. Sluit aan bij de '*impliciete religiositeit*' in bijvoorbeeld films, muziek en games. Dit biedt voorbeelden en een vertrekpunt om tieners in hun '*taal*' aan het denken te zetten over thema's als liefde en haat, angst en troost, zonde en vergeving; zonder dat deze thema's expliciet op een traditionele religieuze wijze worden besproken;

Zie de toelichting onder richtlijn 25.

30. Bied tieners de ruimte om op een *geheel eigen manier handen en voeten* te geven aan het christelijk geloof en zie de Landing Page niet de mogelijkheid op de eigen traditionele vormen door te geven;

De tiener wordt op de Landing Page zo min mogelijk (is natuurlijk niet volledig mogelijk) geconfronteerd met een bepaalde traditionele vorm van geloven. Er wordt enkel getracht kort te prikkelen over het geloof, zonder de diepte in te gaan.

31. Sluit in het spreken over het geloof aan op die aspecten waarin tieners iets van de grootheid van de *Schepper weerspiegelen*: radicaliteit ten opzichte van hypocrisie, protest tegen onrecht, hun creativiteit, hun passionele romantische uitingen en hun verlangen helemaal voor iets te gaan - tieners willen weten of het geloof het waard is om voor te sterven;

Bij *Gepest – Geloof* wordt Jezus beschreven als een radicale strijder die zich inzet tegen onrecht. Bij *Mis iemand – Geloof* wordt gesproken over passionele uitingen naar God.

32. Hou er rekening mee dat contact via *internet tieners niet altijd minder eenzaam* maakt. Het is dus geen volwaardig alternatief voor écht contact;

De Landing Page stimuleert verdere contacten. Bijvoorbeeld door tips te geven over hoe met anderen in contact gekomen kan worden. Ook wordt de tip gegeven te bellen of te mailen naar Stichting Chris of aan de '*WaaromJezus? voor jou*' cursus deel te gaan nemen. Dit kan een eerste stap zijn om ook andere (real-life) contacten te gaan leggen. Bijvoorbeeld bij een jeugdgroep van een kerk of op een *Alpha* cursus.

33. Houd bij het schrijven van content voor de Landing Pages rekening met het volgende: de voornaamste *levensdoelen* van tieners zijn: vrij en onafhankelijk zijn, een gelukkige relatie hebben en een goed mens zijn. De meest voorkomende *godsbeelden* onder tieners zijn die van '*iets hogers*' dat niet in woorden gevat kan worden, van '*een groter geheel*' waar wij deel van uitmaken of van '*een hogere macht*';

Op de website worden impliciet suggesties gegeven dat het '*iets hogers*' of '*een hogere macht*' (waar veel tieners wel in geloven) de God is die zich door de Bijbel laat kennen.

34. Houd bij het schrijven van content ook rekening met het volgende: Wat betreft de *functie van religie* vindt men vooral zekerheid, een gevoel van geborgenheid en het helpen om de moed

niet te verliezen belangrijk. Tieners vinden het ook belangrijk dat men *respect* heeft voor elkaar; iedereen mag zelf bepalen wat hij of zij gelooft en mensen moeten *in hun waarde* worden gelaten. *Genieten* is voor hen zeer belangrijk: gelukkig en gezond zijn. Voor veel tieners houdt dit in dat jij je *niet laat vastbinden door een God*; het leven is immers kort, dus maak er iets van. De gevestigde *religies* zijn voor de meeste tieners *onbelangrijk*. Sommigen zijn zelfs van mening dat het geloof veel *oorlogen* veroorzaakt.

Doordat het geloof op de Landing Page heel concreet wordt gekoppeld aan het probleem dat de tiener heeft, wordt direct aangesloten op iets dat zij als de belangrijkste dingen in het leven vinden: gelukkig en gezond zijn. Verder wordt niet gesproken over de kerk, maar veel meer over bepaalde aspecten van het christelijke geloof die zekerheid en geborgenheid geven en perspectief bieden, zodat de moed niet wordt verloren.

DANKWOORD

Met veel plezier heb ik deze afstudeeropdracht uitgevoerd. Vooral het ontwerpen van de Landing Page zelf was heel leuk om te doen, omdat het een creatieve uitdaging bood (eigenlijk '*biedt*', want in de maand november ben ik nog verbeteringen aan het aanbrengen). Ik ben hierbij erg geholpen door de open en prettige sfeer bij Youth for Christ en in het bijzonder door een aantal creatieve en behulpzame mensen van de afdeling Kerkenwerk. Allereerst wil ik mijn begeleider Marjon Bosman bedanken voor haar positieve feedback. Ik werd door haar gestimuleerd om me niet teveel te verliezen in details, maar om juiste volgende stappen te nemen. Verder ben ik erg blij met de feedback van Patricia de Jong en Mirjam de bruin. Hun creativiteit en praktijkervaring met het werken met tieners hebben mij erg geholpen om tot een betere Landing Page te komen. Ook de interviews die ik bij hen en Corjan Matsinger heb afgenomen brachten me op nieuwe ideeën. Super bedankt! Verder Martien van den Helder, Arjo de Vroome en Nelleke Matsinger: bedankt voor jullie tijd en feedback. Ook wil ik mijn afstudeerdocent Jan van der Plas bedanken voor zijn feedback op een conceptversie van dit verslag. Tot slot gaat ook zeker mijn dank uit naar mijn vrouw Abellien voor haar ondersteuning tijdens m'n studie.

LITERATUUR

Alma, H.A., *Geloven in de leefwereld van jongeren* (kampen: Kok, 1993)

Auteur onbekend, *Brief Summary of Stages of Selfhood and Faith Development* (James Fowler), geraadpleegd op

<http://sitemason.vanderbilt.edu/files/gKfmYo/6.%20GGIG%20Aging%20and%20Spirituality%20Nov%206%2007.pdf> op 7-8-2010.

Bos-Meeuwsen, M en Dam, H. van, *Met kinderen onderweg* (Zoetermeer: Boekencentrum B.V., 2001)

Campbell, R., *Omgaan met tieners, een kunst apart* (Hoornaar: Gideon, 2000)

Castells, M., *The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. 1: The Rise of the Network Society* (Oxford: Blackwell, 1996)

Crone, E., *Het Puberende Brein. Over de ontwikkeling van de hersenen in de unieke periode van de adolescentie* (Amsterdam: Bert Bakker, 2009)

Dijk, M.C.H. van, Maas, J.J.C., Bosch, J.J.G. van den, *Godsdienst? Lekker belangrijk! Onderzoek naar jongeren en zingeving, tussenrapport* (z.p., 2008)

Dingemans, G.D.J., *In de leerschool van het geloof. Mathetiek en vakdidactiek voor catechese en kerkelijk vormingswerk* (Kampen: Uitgerij Kok, 1986)

EO Ronduit. *Interactief geloven*. Onderzoek waar naar wordt verwezen in Maliepaard, A., *Bijbel en club... indirect geopend*. Geraadpleegd op

www.ngkjeugdwerk.nl/images/user/Downloads/Archief/Bijbelclub1.doc op 17-8-2010.

Fowler, J.W., *Stages of Faith* in Conn, J.W., e.a., *Women's Spirituality: Resources for Christian Development* (z.p.: Paulist, 1986). Geraadpleegd op <http://faculty.plts.edu/gpence/html/fowler.htm> op 7-8-2010.

Fowler, J.W., *Stages of Faith; the Psychology of Human Development and the Quest for Meaning* (San Francisco: Harper, 1981)

Giddens, A., *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Californië: Stanford University Press, 1991)

Heijden, S. van der, *Revisie. Het geheim van succesvol missionair jeugdwerk vanuit de kerk* (Kampen: Kok, 2003)

Huibers, H., *Masterscriptie: Er moet ook een God bij. Over het concept dat jongeren hebben van religie* (z.p., 2008)

Janssen, J., Prins, M., 'Let's reinvent the Gods'. *De religie van Nederlandse jongeren in een Europese context*, in: *J* Tijdschrift over jongeren 1* (z.p., 2000)

Jong, P. de en Blokker-Aanen, E., *Afstudeerscriptie: Het Grote Rock Solid Onderzoek. Over het effect van Rock Solid op de geloofsontwikkeling van tieners op het gebied van hoofd, hart en handen* (z.p., 2007)

Klamer, R., *Afstudeerscriptie: Waarom Jesus? Het waarom achter de geestelijke zoektocht van de cursisten* (z.p., 2009)

Maliepaard, A., *Bijbel en club... indirect geopend*. Geraadpleegd op

www.ngkjeugdwerk.nl/images/user/Downloads/Archief/Bijbelclub1.doc op 17-8-2010.

Matsinger, C., *Heilige Grond. De plek van jongeren in de kerk* (Amsterdam: Buiten & Schipperheijn Motief, 2010)

Mette, N., *Identity Before or Identity Through Familiarizing with Plurality? The Actual Discussion Concerning School Religious Education in Germany*, in: Roebben, B., en Warren, M. (e.a.), *Religious Education as Practical Theology. Essays in Honour of Professor Herman Lombaerts* (Leuven: Peeters, 2001)

Nieuwsbericht op http://weeswaakzaam.punt.nl/?id=269018&r=1&tbl_archief=0& (2006).
Geraadpleegd op 20-07-2010.

Ploeger, A.K., *Inleiding in de godsdienstpedagogiek* (Kampen: Uitgeverij Kok, 1993)

Prins, M., *De deugd van tegenwoordig. Onderzoek naar jongeren en hun grenzen* (Radboud Universiteit Nijmegen, 2008)

Roebben, B., *Godsdienstpedagogiek van de hoop. Grondlijnen voor religieuze vorming* (Leuven: Acco, 2007)

Savage, S., et al., *Making sense of Generation Y: the world view of 15- to 25-year-olds*. (London: Church House Publishing, 2006)

Stappaerts, P., *God tussen kerk en discotheek* (Leuven: Davidsfonds, 1993)

Ward, P., *Liquid Church* (Hendrickson Publishers Inc, 2002)

Wit, J. de, Veer, G. van der en Slot, N.W., *Psychologie van de Adolescentie* (Baarn: HBuitgevers, 2004)

Wuthnow, R., *Growing up Religious: Christians and Jews and Their Journeys of Faith* (Boston: Beacon Press, 1999)

Zondervan, T., *Jongeren en religie in de netwerksamenleving. De betekenis van Schillebeeckx' 'negatieve ecclesiologie'* (z.p., [2005]). Geraadpleegd op 20-07-2010 op <http://www.seekingsense.be/documenten/ArtikelZondervanTGL2005.doc>, 2005.